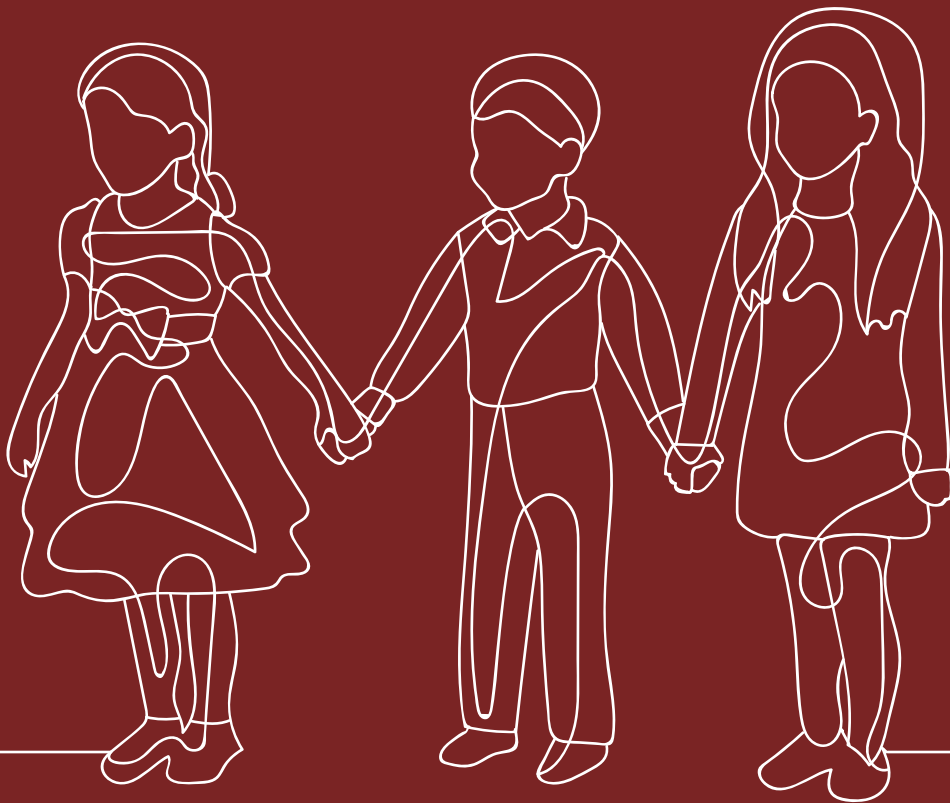


**Методичні рекомендації  
для суддів  
щодо організації роботи з дітьми  
за методикою «Зелена кімната»**



# Методичні рекомендації

для суддів щодо організації роботи з дітьми за методикою  
«Зелена кімната»

**Рецензентка:**

**Шукліна Н.Г.** – проректор з науково-дослідної роботи та науково-методичної роботи Національної школи суддів України, професор, кандидатка юридичних наук, заслужений юрист України.

**Авторський колектив:**

**Бугаєць Т.І.** – адвокатка, викладачка Криворізького навчального наукового інституту Донецького державного університету внутрішніх справ, експертка Міжвідомчої координаційної ради з питань правосуддя щодо неповнолітніх, магістерка міжнародного права LL.M.

**Пашко Н.О.** – психологиня, спеціалістка по роботі з випадками домашнього насильства, координаторка напрямку по роботі з дітьми та підлітками Інституту психології здоров'я, експертка Міжвідомчої координаційної ради з питань правосуддя щодо неповнолітніх.

**Самофал М.М.** – заступниця начальника відділу науково-методичного забезпечення діяльності судів та органів суддівського самоврядування Національної школи суддів України, кандидатка юридичних наук.

**Семенюк В.М.** – заступниця начальника відділу міжнародного співробітництва Національної школи суддів України.

*Рекомендовано до друку Науково-методичною радою Національної школи суддів України (протокол №1 від 7 лютого 2022 року).*



Матеріали підготовлено в межах проекту, що реалізується ГО «ВГЦ «Волонтер» за підтримки Представництва Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні, Національною школою суддів України спільно з Міжвідомчою координаційною радою з питань правосуддя щодо неповнолітніх (Міністерство юстиції України).

Думки, висловлені в матеріалах, є позицією авторів і не обов'язково відображають політики та погляди ЮНІСЕФ.

## Зміст

Список скорочень . . . . .	4
Актуальність розроблення Методичних рекомендацій . . . . .	5
I. Нормативно-правове забезпечення допиту дитини. . . . .	7
1.1. Міжнародні стандарти . . . . .	7
1.2. Національне законодавство. . . . .	15
II. Сутність методики «Зелена кімната». Організація та проведення допиту, дружнього до дитини . . . . .	19
2.1. Методика «Зелена кімната»: визначення, основна мета та завдання . . . . .	19
2.2. «Формула» ефективної взаємодії з дитиною . . . . .	19
2.3. Фази (етапи) допиту дитини . . . . .	21
2.4. Фіксація показань дитини. . . . .	31
III. Характеристика психологічних особливостей дітей різного віку, які необхідно враховувати під час допиту . . . . .	33
3.1. Дошкільний вік (від 3 до 6 років) . . . . .	33
3.2. Молодший шкільний вік (від 6 до 10-11 років). . . . .	34
3.3. Підлітковий вік (від 10-11 до 15 років). . . . .	35
3.4. Рання юність (від 15 до 18 років) . . . . .	36
IV. Характеристика психологічних особливостей дітей, які постраждали від кримінальних правопорушень . . . . .	38
V. Рекомендації щодо облаштування місця проведення допиту дитини суддею . . . . .	39
VI. Роль різних суб'єктів під час допиту дитини у судовому засіданні . . . . .	40
VII. Допит дитини різного процесуального статусу у судовому засіданні за методикою «Зелена кімната». . . . .	45
7.1. Допит дитини, яка має статус свідка та потерпілої особи. . . . .	45
7.2. Допит дитини, яка має статус обвинуваченої особи . . . . .	47
Використана література . . . . .	50



## Список скорочень

<b>КК</b>	<b>Кримінальний кодекс України</b>
<b>КМУ</b>	<b>Кабінет міністрів України</b>
<b>КПК України</b>	<b>Кримінальний процесуальний кодекс України</b>
<b>КПР</b>	<b>Комітет ООН з прав дитини</b>
<b>Методичні рекомендації</b>	<b>Методичні рекомендації для суддів щодо організації роботи з дітьми за методикою «Зелена кімната»</b>
<b>ООН</b>	<b>Організація Об'єднаних Націй</b>
<b>Європейський суд з прав людини</b>	<b>ЄСПЛ</b>

## Актуальність розроблення Методичних рекомендацій

Майже щоденно діти різного віку стикаються з величезною кількістю правопорушень щодо них, а відтак – із численними заходами протидії системи правосуддя цим явищам. Загальна нетерпимість до кримінальних проявів, на жаль, вже не формується суспільною мораллю, засобами виховання у дитячих та дорослих колективах. Інколи, особливо у ЗМІ, навпаки, пропагуються прояви екстремізму та нетерпимості до людини через її расову, релігійну, етнічну, соціальну приналежність. При цьому діти, легко переймаючи «загальний нарратив», виступають не стільки безпосередніми виконавцями кримінальних чи адміністративних правопорушень, скільки свідками їх готування, вчинення чи скоєння, а також потерпають від їх наслідків як постраждалі. Загалом участь дітей у досудовому розслідуванні і судових процесах за такого соціального й емоційного фону часто стає для них доволі травматичним досвідом та, як наслідок, негативно впливає на процеси формування людського потенціалу української нації.

Відсутність єдиної картини залученості дітей до кримінальних проваджень підтверджує й офіційна статистика, яка переважно фіксує їх залученість у статусі обвинувачених і майже не містить даних про їхню участь як свідків, в адміністративних провадженнях тощо. За даними офісу Генерального прокурора, у 2020 році у статусі обвинуваченого (включно з випадками, коли стосовно дитини вирішується питання про застосування заходів виховного характеру) діти перебували у 3,7 тисяч випадків, що на 9% менше ніж у попередньому році. Упродовж 2020 року понад 5,2 тисяч дітей постраждали від злочинів, однак за справами, що розглядалися в судах, проходило лише 1 577 неповнолітніх, потерпілих від злочинів (із них 605 дівчат). Це – 2,9% від загальної кількості потерпілих фізичних осіб (2,6% від потерпілих жінок). У справах, доведених до суду, діти найчастіше ставали жертвами злочинів проти власності (701 випадок), проти життя і здоров'я (383), проти безпеки руху та експлуатації транспорту (240).

Суттєве поліпшення ситуації та загальний прогрес у ставленні до дітей, посиленні їх соціального та правового захисту включено до актуальних завдань більшості урядів країн світу. Конвенція ООН про права дитини передбачає, що до дітей слід ставитися гідно, з турботою та повагою, зокрема під час усіх судових проваджень. У прийнятті будь-яких рішень стосовно дітей мають бути дотримані їхні інтереси. Коли дитина взаємодіє із системою правосуддя, надзвичайно важливо, щоб це відбувалося за участі суддів, адвокатів, прокурорів та інших учасників провадження, спеціально підготовлених до забезпечення стандартів правосуддя, дружнього до дитини. Саме воно є доступним, своєчасним, належним і орієнтованим на дитину; відповідає її віку; забезпечує її право на справедливий судовий розгляд, право брати участь у провадженні і розуміти його, право на приватне та сімейне життя, а також право на недоторканність і гідність. І в цьому – вирішальна роль правосуддя.

Сучасний дитиноцентризм ґрунтується на принципі, закріпленому у статті 3 Конвенції ООН про права дитини, що передбачає якнайкраще забезпечення її інтересів в усіх діях та рішеннях, є ціннісним орієнтиром у сучасному світі із розповсюдженням на постійно розширюване коло суспільних відносин за участі дитини, напрацювання способів, методів та методик їх особливого врегулювання, автономного унормування та спеціалізації фахівців, які у таких умовах забезпечують комунікацію з дітьми.

Досягнення подібних результатів є одним із ключових завдань Дитячого права (Child Law) як певної комплексної міждисциплінарної галузі, що включає в себе широке й різноманітне коло правовідносин, одним з учасників яких є дитина. Існування й розвиток такого права сприймають як нагальне фахівці галузі права багатьох європейських країн, а також України, яка вивчаючи й переймаючи позитивні світові практики, перебуває на етапі впровадження сформованої державної політики дружнього до дітей правосуддя.

З метою запровадження ефективних механізмів у системі юстиції щодо дітей, спрямованих на посилення відповідальності держави та суспільства за їх розвиток, розпорядженням Кабінету Міністрів України від 18 грудня 2018 року № 1027-р схвалено Національну стратегію реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року, принципи реалізації якої обумовлюють забезпечення професійного підходу осіб, уповноважених на роботу з дітьми та співпрацю між державними органами і громадськими організаціями, впровадження найкращих практик та методів захисту прав і свобод дітей.



План заходів з реалізації Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року серед основних завдань з відповідним удосконаленням системи правосуддя визначає такі: забезпечення системного підходу до профілактики злочинності серед дітей; захист прав неповнолітніх осіб, що притягаються до відповідальності за вчинення адміністративних правопорушень; захисту прав дітей у кримінальному провадженні.

Відповідно до п. 25 чинного Плану заходів з реалізації Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року, забезпечення найкращих інтересів дитини як пріоритетна засада формування та здійснення дружнього до дитини правосуддя, що декларується, зокрема, міжнародними стандартами, потребує ефективного впровадження таких спеціальних практик та механізмів, як методика «Зелена кімната». Для вдосконалення системи досудового розслідування та судового розгляду в справах за участю дітей, є необхідність забезпечення єдиного підходу до допиту/опитування дітей, незалежно від їх статусу у кримінальному провадженні (підозрюваний, обвинувачений, свідок, потерпілий).

«Зелена кімната» – це система заходів для забезпечення прав і свобод дитини в ході слідчих та процесуальних дій через створення сучасних умов та впровадження європейських стандартів у спілкуванні офіцерів поліції з дитиною, що стала свідком, постраждала від злочину або перебуває у конфлікті із законом. Такий підхід використовується у багатьох країнах світу, зокрема в Німеччині, Польщі, Естонії, Грузії тощо.

У зв'язку з цим були розроблені рекомендації щодо організації роботи за методикою «Зелена кімната» для суддів, що так само відповідає Плану заходів з реалізації Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року (п. 31).

Методичні рекомендації для суддів щодо організації роботи з дітьми за методикою «Зелена кімната» (далі – Методичні рекомендації) спільно розроблені Національною школою суддів України та Міжвідомчою координаційною радою з питань правосуддя щодо неповнолітніх за підтримки Представництва Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні. Складаються із семи розділів: I. Нормативно-правове забезпечення допиту дітей; II. Сутність методики «Зелена кімната». Організація та проведення допиту, дружнього до дитини; III. Характеристика психологічних особливостей дітей різного віку, які необхідно враховувати під час допиту; IV. Характеристика психологічних особливостей дітей, які постраждали від кримінальних правопорушень; V. Рекомендації щодо облаштування місця проведення допиту дитини суддею; VI. Роль різних суб'єктів під час допиту дитини у судовому засіданні; VII. Допит дитини різного процесуального статусу у судовому засіданні за методикою «Зелена кімната».

Методичні рекомендації покликані надати суддям розуміння організації та побудови допиту, що базується на основних принципах верховенства права та правосуддя, дружнього до дитини, участі у забезпеченні її найкращих інтересів, гідності, недопущення дискримінації тощо, й будуть корисними у практичній роботі суддів та кандидатів на посади суддів.

# I. Нормативно-правове забезпечення допиту дитини

## 1.1. Міжнародні стандарти

Міжнародні стандарти, які включають універсальні та європейські міжнародні документи, що стосуються організації та проведення допиту та опитування дитини, можна розділити на *джерела жорсткого (обов'язкового) права*, до яких належать міжнародні договори, що були ратифіковані Верховною Радою України й є частиною національного законодавства, та *джерела «м'якого» права*, до яких належать стандартні правила, керівні принципи, спостереження, дослідження авторитетних міжнародних організацій, що носять рекомендаційний характер, але за своєю природою та суттю є важливими для дотримання кожною державою.

### *Джерела обов'язкового права*

«Щодо неповнолітніх процес повинен бути таким, щоб враховувались їх вік і бажаність сприяння їх перевихованню» (п. 4 ст. 14). «Кожна дитина без будь-якої дискримінації за ознакою раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, національного чи соціального походження, майнового стану або народження має право на такі заходи захисту, які є необхідними в її становищі як малолітньої, з боку її сім'ї, суспільства і держави» (ст. 24), **Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 року (ратифікований у 1973 році)**.

«В усіх діях щодо дітей, незалежно від того, здійснюються вони державними чи приватними установами, що займаються питаннями соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами, першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини. Держави-учасниці зобов'язуються забезпечити дитині такий захист і піклування, які необхідні для її благополуччя, беручи до уваги права й обов'язки її батьків, опікунів чи інших осіб, які відповідають за неї за законом, і з цією метою вживають всіх відповідних законодавчих і адміністративних заходів» (ч. 1, 2 ст. 3). В усіх діях щодо дітей, незалежно від того, здійснюються вони державними чи приватними установами, що займаються питаннями соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами, першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини. Держави-учасниці зобов'язуються забезпечити дитині такий захист і піклування, які необхідні для її благополуччя, беручи до уваги права й обов'язки її батьків, опікунів чи інших осіб, які відповідають за неї за законом, і з цією метою вживають всіх відповідних законодавчих і адміністративних заходів. Держави-учасниці забезпечують, щоб установи, служби і органи, відповідальні за піклування про дітей або їх захист, відповідали нормам, встановленим компетентними органами, зокрема, в галузі безпеки й охорони здоров'я та з точки зору численності і придатності їх персоналу, а також компетентного нагляду (ст. 3). Держави-учасниці забезпечують дитині, здатній сформулювати власні погляди, право вільно висловлювати ці погляди з усіх питань, що стосуються дитини, причому поглядам дитини приділяється належна увага згідно з її віком і зрілістю. З цією метою дитині, зокрема, надається можливість бути вислуханою в ході будь-якого судового чи адміністративного розгляду, що стосується дитини, безпосередньо або через представника чи відповідний орган у порядку, передбаченому процесуальними нормами національного законодавства (ст. 12), **Конвенція ООН про права дитини 1989 року (ратифікована у 1991 році)**.

«[...] Кожний обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення має щонайменше такі права: b) мати час і можливість, необхідні для підготовки свого захисту [...] (ст. 6). Кожен, чії права та свободи, визнані в цій Конвенції, було порушено, має право на ефективний засіб юридичного захисту в національному органі, навіть якщо таке порушення було вчинене особами, які здійснювали свої офіційні повноваження» (ст. 13), **Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (ратифікована у 1997 році)**.





## Практика ЄСПЛ

У справі «**Т. і В. проти Сполученого Королівства**» (рішення від 15.03.1999) два хлопчики у віці 11 років впродовж трьох тижнів були суб'єктами відкритого розгляду в дорослому суді з досить високим рівнем представлення преси та суспільної зацікавленості за вбивство маленької дитини, яке вони скоїли у 10 років, за що були засуджені. Суд встановив порушення статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, вказавши, що справу дитини, яку обвинувачують у вчиненні злочину, слід розглядати в повній мірі з урахуванням її віку, ступеня зрілості, а також інтелектуально-го та емоціонального потенціалу.

Справа «**Р.Б. проти Естонії**» (рішення від 22.06.2021), в якій за основу засудження батька-кривдника було взято свідчення дівчинки, яку, згідно з національним законодавством, не попередили про те, що вона повинна говорити тільки правду і що має право не свідчити проти батька (ця вимога мала загальний характер і поширювалася на свідків-дітей). Верховний суд вирішив, що свідчення дівчинки не є допустимими через зазначені порушення і виправдав її батька. Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) наголосив, що свідчення заявниці були визнані неприйнятними саме через суворе застосування процесуальних норм, що не відрізняли дорослих і дітей, внаслідок чого було встановлено порушення Конвенції.

«Кожна Сторона вживає необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення: (а) проведення опитувань дитини без необгрунтованої затримки відразу після повідомлення фактів компетентним органам; (b) проведення опитувань дитини, якщо це необхідно, у спеціально обладнаному та прилаштованому для цих цілей приміщенні; (c) проведення опитувань дитини особою, спеціально підготовленою для цих цілей; (d) проведення всіх опитувань дитини одними й тими самими особами, якщо це можливо, та де це доцільно; (e) якомога меншої кількості опитувань і настільки, наскільки це є вкрай необхідним для цілей кримінального провадження; (f) можливості супроводження дитини її законним представником або, де це доцільно, дорослим, якого вона сама вибирає, якщо стосовно цієї особи не буде винесено вмотивованого рішення про інше (ч. 1 ст. 35). Кожна Сторона вживає необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення можливості запису на відеоплівку опитування жертви або, де це доцільно, свідка дитини, та прийняття таких відеосвідчень як доказів у суді згідно з нормами національного законодавства (ч. 2 ст. 35), **Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства, (ратифікована у 2012 році).**

Держави-учасниці надають одна одній максимальну допомогу у зв'язку з розслідуваннями чи кримінальним переслідуванням або процедурами надання, які розпочаті стосовно злочинів, зазначених у пункті 1 статті 3, включаючи сприяння щодо отримання наявних у них доказів, необхідних для здійснення зазначених процесуальних дій (ч. 1. ст. 6).

Держави-учасниці вживають відповідних заходів для захисту прав та інтересів дітей-жертв практики, забороненої цим Протоколом, на всіх етапах кримінального судочинства, зокрема шляхом: а) визнання уразливості дітей-жертв і адаптації процедур для визнання їхніх особливих потреб, у тому числі як свідків; б) інформування дітей-жертв про їхні права, роль та утримання, терміни і хід судочинства та про рішення щодо їхніх справ; c) забезпечення того, щоб думки, потреби і проблеми дітей-жертв подавались і розглядались у ході судочинства відповідно до процесуальних норм національного законодавства у тих випадках, коли зачіпаються їхні особисті інтереси; d) надання дітям-жертвам послуг з відповідної підтримки на всіх етапах судочинства; e) захисту у відповідних випадках особистого життя й особи дітей-жертв та вжиття заходів згідно з національним законодавством з метою уникнення небажаного розповсюдження інформації, яка могла б призвести до встановлення особи дітей-жертв; f) забезпечення у відповідних випадках захисту дітей-жертв, а також їхніх сімей та свідків, які виступають від їхнього імені, від залякування та застосування заходів помсти; g) недопущення надмірних затримок із винесенням рішень щодо справ та виконанням розпоряджень і постанов щодо надання компенсації дітям-жертвам.

Держави-учасниці забезпечують, щоб сумніви щодо справжнього віку жертви не перешкоджали початку кримінального розслідування, в тому числі розслідування з метою встановлення віку жертви.

Держави-учасниці забезпечують, щоб у системі кримінального судочинства при поводженні з дітьми, які є жертвами злочинів, передбачених цим Протоколом, першочергова увага приділялась дотриманню найкращих інтересів дитини.

Держави-учасниці вживають заходів для забезпечення належної підготовки, зокрема юридичної і психологічної, осіб, які працюють з дітьми-жертвами злочинних діянь, заборонених відповідно до цього Протоколу.

Держави-учасниці у відповідних випадках вживають заходів щодо забезпечення безпеки і недоторканності тих осіб та/або організацій, які займаються превентивною діяльністю та/або захистом і реабілітацією жертв таких злочинів.

Ніщо в цій статті не тлумачиться як таке, що завдає шкоди або суперечить правам звинувачуваного на справедливе і неупереджене судочинство. **Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії, що набрав чинності для України 3 квітня 2003 р.**

### *Джерела м'якого права<sup>1</sup>*

- **Мінімальні стандартні правила ООН, що стосуються здійснення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила», 1985 року);**
- **Керівні принципи ООН для попередження злочинності серед неповнолітніх («Ер-Ріядські керівні принципи», 1990 року);**
- **Керівні принципи щодо дій в інтересах дітей в системі кримінального правосуддя («Віденські керівні принципи», Резолюція ЕКОСОП № 1996/13, 1996 року);**
- **Керівні принципи ООН щодо судочинства у питаннях дітей-жертв і дітей-свідків злочинів (Резолюція ЕКОСОП № 2005/20, 2005 року);**
- **Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дитини (прийняті Комітетом міністрів Ради Європи 17 листопада 2010 року).**

29 листопада 1985 року ООН були прийняті **Мінімальні стандартні правила ООН, що стосуються здійснення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила», 1985 року)**. Відповідно до зазначених Пекінських правил:

- правосуддя щодо неповнолітніх має бути складовою частиною процесу національного розвитку кожної країни в рамках всебічного забезпечення соціальної справедливості для всіх неповнолітніх, одночасно сприяючи таким чином захисту молоді та підтримці мирного порядку в суспільстві (п. 1.4);
- система правосуддя щодо неповнолітніх спрямована, у першу чергу, на забезпечення благополуччя неповнолітнього і забезпечення того, щоб будь-які заходи впливу на неповнолітніх правопорушників були завжди сумірні як з особливостями особистості правопорушника, так і з обставинами правопорушення (п. 5.1);
- основні процесуальні гарантії як презумпція невинуватості, право бути поінформованим за пред'явленням обвинуваченням, право на відмову давати показання, право мати адвоката, право на присутність батьків або опікуна, право на очну ставку зі свідками та їх перехресний допит і право на апеляцію до вищої інстанції повинні бути гарантовані на всіх етапах судового розгляду (п. 7.1).

<sup>1</sup> Мають рекомендаційний характер, але водночас потребують особливої уваги та обов'язкового дотримання усіма уповноваженими органами.



14 грудня 1990 року були прийняті **Керівні принципи ООН щодо попередження злочинності серед неповнолітніх (Ер-Рядські керівні принципи)**. Відповідно до даних принципів:

- співробітники правоохоронних органів та інші відповідні працівники, незалежно від статі, повинні бути готові враховувати в своїй роботі особливі потреби молодих людей (п. 58).

У 1996 році у Відні групою експертів були підготовлені **Керівні принципи щодо дій в інтересах дітей в системі кримінального правосуддя (Віденські керівні принципи)** відповідно до резолюції 1996/13 Економічної і Соціальної Ради від 23 липня 1996. Відповідно до зазначених Віденських керівних принципів:

- державам слід вжити заходів для того, щоб забезпечити надання дітям-жертвам і дітям-свідкам злочинів належного доступу до правосуддя і справедливого поводження з ними, реституції, компенсації і соціальної допомоги. Якщо це можливо, слід вживати заходів для недопущення рішення кримінальних справ за допомогою компенсації поза рамками системи правосуддя, коли подібне рішення не відповідає найкращим інтересам дитини (п. 43);
- службовці поліції, адвокати, судді та інші судові працівники повинні пройти підготовку з питань підходу до справ, в яких жертвами є діти. Держави повинні вивчити питання про створення, якщо цього ще не зроблено, спеціальних відділень та груп для розгляду справ, пов'язаних з правопорушеннями щодо дітей. Держави повинні прийняти, якщо це доречно, кодекс поведінки щодо належного врегулювання справ, в яких жертвами є діти (п. 44);
- спілкування з дітьми-жертвами повинно будуватися на основі співчуття і поваги до їх гідності. Вони мають право на доступ до механізмів правосуддя і до негайного відшкодування, яке передбачається національним законодавством у встановленому порядку за заподіяну їм шкоду (п. 45);
- діти-жертви повинні мати доступ до необхідної їм допомоги – такої, як представництво їх інтересів, захист, економічна допомога, консультування, медичні і соціальні послуги, соціальна реінтеграція та послуги з відновлення фізичного і психологічного стану. Дітям-інвалідам та дітям, які страждають від будь-яких захворювань, слід надавати спеціальну допомогу (п. 46);
- у тих випадках, коли це необхідно, повинні бути створені і укріплені судові та адміністративні механізми, що дозволяють дітям-жертвам отримувати відшкодування за допомогою офіційних або неофіційних процедур, які були б оперативними, справедливими і доступними. Дітям-жертвам і/або їх юридичним представникам повинна надаватися відповідна інформація (п. 47);
- всі діти-жертви, чиї права порушені, які, у першу чергу, постраждали від тортур та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність видів поводження чи покарання, в тому числі згвалтування і насильницьких дій сексуального характеру, незаконного позбавлення волі, невинуватого затримання і судових помилок, повинні отримати доступ до справедливої або належної компенсації. Повинні бути створені можливості використання необхідних послуг юридичного представника щодо порушення позову в належному суді чи іншому судовому органі, а також послуг з перекладу на рідну мову дитини, якщо в цьому є необхідність (п. 48);
- дітям-свідкам злочинів необхідна допомога під час судових і адміністративних процесів. Держави повинні провести огляд, оцінку і поліпшення, якщо це необхідно, положень свого доказового і процесуального права, що регулюють положення дітей-свідків злочинів, щоб забезпечити захист прав дітей у повному обсязі. З огляду на різні правові традиції, практику та законодавчі рамки, слід, у міру можливості, не допускати прямих контактів між дитиною-жертвою і правопорушником під час процесу розслідування і кримінального переслідування, а також у ході судових слухань. У тих випадках, коли це необхідно для захисту приватного життя дитини, слід забороняти розголошення відомостей про особу дитини-жертви в засобах масової інформації (п. 49);
- держави повинні розглянути питання про внесення змін, якщо в цьому є необхідність, до своїх кримінально-процесуальних кодексів, щоб дозволити, зокрема, зняття показань свідчень дитини

на відеоплівку і представлення знятих на відеоплівку показань у суді як офіційно визнаного доказу. Зокрема, службовцям поліції і прокуратури, суддям слід більшою мірою враховувати інтереси дитини, наприклад, під час поліцейських операцій та опитування дітей-свідків (п. 50);

- слід сприяти врахуванню потреб дітей-жертв і дітей-свідків злочинів у рамках судових і адміністративних процесів за допомогою таких методів, як: а) інформування дітей-жертв про їхні ролі, предмет, терміни і хід розгляду справ, особливо в тих випадках, коли мова йде про серйозні злочини; б) сприяння розробці схем підготовки дітей-свідків з метою їх ознайомлення з кримінально-процесуальною практикою до виклику для надання показань, та надання в ході всього процесу дітям-жертвам і дітям-свідкам належної допомоги; с) створення можливостей для викладу й розгляду думок і потреб дітей-жертв під час кримінального провадження, коли зачіпаються їхні особисті інтереси, без шкоди для обвинуваченого і з урахуванням вимог відповідної національної кримінально-процесуальної системи; d) вжиття заходів, спрямованих на зведення до мінімуму затримок у кримінальному процесі при забезпеченні захисту приватного життя дітей-жертв і дітей-свідків і, коли це необхідно, забезпеченні їх безпеки від залякування і помсти (п. 51).

22 липня 2005 року були прийняті **Керівні принципи ООН щодо судочинства у питаннях дітей-жертв і дітей-свідків злочинів (Резолюція ЕКОСОП № 2005/20, 2005 року)**. З метою забезпечення правосуддя для дітей-жертв і свідків злочинів спеціалістам та іншим особам, які відповідають за благополуччя таких дітей, **слід дотримуватися викладених нижче принципів**, що проголошені в міжнародних документах, зокрема в Конвенції про права дитини.

**Гідність.** Кожна дитина – унікальна і має велику цінність, людську особистість, індивідуальну гідність, особливі потреби, інтереси, приватне життя якої повинно мати повагу і захист.

**Відмова від дискримінації.** Кожна дитина має право на справедливе і рівне ставлення незалежно від расової чи етнічної приналежності, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного, етнічного або соціального походження, майнового стану, стану здоров'я і народження дитини, її батьків чи законних опікунів або будь-яких інших обставин.

**Найкраще забезпечення інтересів дитини.** З урахуванням необхідності гарантій прав обвинувачених і засуджених за злочини осіб, кожна дитина має право на приділення першочергової уваги якнайкращому забезпеченню своїх інтересів, включаючи право на захист і можливість гармонійного розвитку.

**Захист.** Кожна дитина має право на життя і подальше існування, а також на захист від будь-якого виду поневірянь, зловживань або відсутності піклування, в тому числі від фізичних, психологічних, розумових, емоційних зловживань та недбалої ставлення.

**Гармонійний розвиток.** Кожна дитина має право на можливість гармонійного розвитку і підтримання рівня життя, необхідного для її фізичного, розумового, духовного, морального і соціального зростання. У разі якщо дитина зазнала травмування, слід вживати всіх заходів, що дозволятимуть їй розвиватися в нормальних умовах.

**Право на участь.** Кожна дитина з урахуванням процесуальних норм національного законодавства має право вільно висловлювати власні погляди, думки, переконання і брати участь, зокрема, у прийнятті рішень, які стосуються її життя, в тому числі в ході будь-якого судового розгляду, а також домагатися прийняття своїх думок до уваги співвідносно з можливостями віку, інтелектуальної зрілості та розвитком здібностей.

Відповідно до Керівних принципів, що стосуються правосуддя з питань, пов'язаних з участю дітей-жертв та свідків злочинів:

- спілкування з дітьми-жертвами та свідками повинно ґрунтуватися на прояві турботи та врахування їхніх інтересів протягом всього процесу здійснення правосуддя, з огляду на їх становище і безпосередні потреби, вік, стать, стан здоров'я і рівень зрілості при повній повазі до їхньої фізичної, психічної і моральної недоторканості (п. 10);



- з кожною дитиною слід спілкуватися як з особистістю, котра має власні потреби, бажання і сприйняття (п. 11);
- втручання в особисте життя дитини має обмежуватися необхідним мінімумом при одночасній підтримці високих стандартів збору доказів для забезпечення справедливого й рівноправного завершення процесу відправлення правосуддя (п. 12);
- щоб уникнути створення для дитини додаткових труднощів опитування, допит та інші форми розслідування повинні проводитися підготовленими фахівцями за умови врахування, поваги і всебічного вивчення інтересів дитини (п. 13);
- всі дії, що розглядаються в цих Керівних принципах, повинні вживатися на основі врахування інтересів дитини у сприятливих умовах, що відповідають її особливим потребам, можливостям, віку, інтелектуальній зрілості та здібностям, що розвиваються. Такі дії відбуваються з використанням мови, що застосовує і розуміє дитина (п. 14);
- вік не повинен перешкоджати здійсненню дитиною права повною мірою брати участь у процесі здійснення правосуддя. Спілкування з будь-якою дитиною має відбуватися як з дієздатним свідком, котрий може бути допитаний і показання якого не повинні вважатися недійсними або недостовірними лише з огляду на вік, якщо вік і ступінь зрілості дитини дозволяють їй давати ясні і достовірні показання, що заслуговують на довіру, з використанням або без них допоміжних засобів спілкування та інших видів допомоги (п. 18);
- діти-жертви і свідки, їх батьки або опікуни та законні представники з моменту першого контакту з процесом здійснення правосуддя і протягом всього цього процесу повинні невідкладно отримувати належну інформацію в тій мірі, в якій це можливо і доречно, зокрема з таких питань, як процедури відправлення кримінального правосуддя щодо повнолітніх і неповнолітніх, включаючи роль дітей-жертв і свідків, значення, терміни і спосіб надання показань, а також порядок опитування, застосовний у ході розслідування і судового розгляду (ч. б п. 19);
- фахівцям належить вживати всіх заходів, щоб дати дітям-жертвам і свідкам можливість висловлювати свої думки і побоювання у зв'язку з їх участю в процесі здійснення правосуддя, в тому числі шляхом забезпечення того, щоб діти-жертви і свідки мали можливість вільно і на свій розсуд висловлювати свої думки і побоювання щодо своєї участі в процесі відправлення правосуддя, побоювань стосовно безпеки від дій обвинуваченої особи, порядку надання показань свідка і ставлення до висновків, зроблених у ході процесу; належного врахування думок і побоювань дитини і, якщо вона не в змозі врахувати таких думок і побоювань, роз'яснення їй відповідних причин (ч. б, с п. 21);
- фахівцям належить розробляти і здійснювати заходи, що полегшують надання дітьми показань чи інших доказів, шляхом сприяння спілкуванню і розумінню процесів, що відбуваються на досудовій та судовій стадіях розгляду; такі заходи можуть включати супровід дитини в процесі надання показань помічниками, в тому числі фахівцями і відповідними членами родини (ч. б п. 5);
- фахівцям слід проявляти щире ставлення до дітей-жертв та свідків з метою застосування процедур, що враховують інтереси дітей, в тому числі шляхом забезпечення спеціальними кімнатами для проведення опитувань (ч. d п. 30);
- фахівцям слід також застосовувати заходи з метою (а) обмеження числа опитувань (повинні застосовуватися спеціальні процедури отримання показань свідків дітей-жертв і свідків з метою скорочення числа опитувань, заяв і заслуховувань, зокрема шляхом запису відеоматеріалів; (б) забезпечення захисту дітей-жертв і свідків, якщо це сумісно з правовою системою і належним дотриманням прав захисту від перекресного допиту (ч. а, б п. 31);
- підготовка фахівців повинна містити: а) відповідні норми, стандарти і принципи в галузі прав людини, включаючи права дитини; б) принципи й етичні норми виконання відповідних службових

обов'язків; с) ознаки і симптоми, які можуть свідчити про вчинення злочинів щодо дітей; d) навички та методи оцінки кризових ситуацій, особливо при зверненні до будь-яких інстанцій, приділяючи особливу увагу необхідності дотримання конфіденційності; e) вплив, наслідки, включаючи негативні фізичні і психологічні, а також травматичний вплив злочинів на дітей; f) спеціальні заходи і методи надання допомоги дітям-жертвам і свідкам у процесі здійснення правосуддя; g) міжкультурні та вікові проблеми, пов'язані з мовою, релігією, соціальним становищем та статтю; h) належні навички спілкування між дорослими і дітьми; i) методи опитування й оцінки, що зводять до мінімуму будь-яку можливість травмування дитини, отримуючи водночас від неї інформацію максимально високої якості; j) навички поведження з дітьми-жертвами та свідками, засновані на увазі, розумінні, конструктивному підході; k) методи захисту та представлення доказів і допиту дітей-свідків; l) функції фахівців, що працюють з дітьми-жертвами та свідками, і використовуваними ними методи (п. 2).

17 листопада 2010 року Комітет міністрів Ради Європи прийняв **Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей**. Відповідні рекомендації ґрунтуються на міжнародних документах стосовно захисту прав та інтересів дітей і прецедентному праві Європейського суду з прав людини. Керівні принципи спрямовані на забезпечення того, щоб у тому числі під час опитування (допиту) дитини, всі права дітей, серед яких право на інформацію, представництво, участь і захист, повністю дотримувались з урахуванням рівня зрілості і розуміння дитини, а також обставин справи. Керівні принципи зазначають принципи правосуддя, дружнього до дітей, які мають дотримуватись усіма представниками різних органів і служб.

**Участь.** Слід поважати право всіх дітей на отримання інформації про свої права, відповідні способи доступу до правосуддя та на консультування, а також право на те, щоб бути почутою під час розглядів, що стосуються або впливають на них. Це включає в себе надання належної уваги думці дітей з урахуванням їх зрілості та будь-яких труднощів спілкування, які вони можуть мати для того, щоб зробити цю участь ефективною. Діти повинні вважатися та розглядатися як повні носії прав та повинні мати право здійснювати всі свої права таким чином, що враховує їхню здатність усвідомлювати власні погляди, а також обставини справи.

**Найкращі інтереси дитини.** Найкращим інтересам дитини має бути приділена першочергова увага в усьому, що їх стосується або зачіпає. При оцінці інтересів залучених або постраждалих дітей (а) їх поглядам та думкам слід приділяти належну увагу; (b) всі інші права дитини – право на гідність, свободу та рівне поведження повинні дотримуватись беззаперечно; (c) усіма відповідними органами має бути прийнятий комплексний підхід для належного врахування інтересів усіх сторін під загрозою, в тому числі психологічне та фізичне благополуччя, а також правові, соціальні та економічні інтереси дитини.

**Гідність.** До дітей слід ставитися з обережністю, чутливістю, справедливістю та повагою під час будь-якої процедури або справи, приділяючи особливу увагу їх особистій ситуації, благополуччю та конкретним потребам, а також з повною повагою до їх фізичної та психологічної недоторканності. Таке ставлення повинно бути їм надане незалежно від того, яким чином вони вступають у контакт із судовим чи несудовим розглядом, іншими заходами, а також незалежно від їх правового статусу та потенціалу під час будь-якої процедури або справи.

**Захист від дискримінації.** Права дітей повинні забезпечуватись без жодної дискримінації за ознакою статі, раси, кольору шкіри або етнічного походження, віку, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного або соціального походження, соціально-економічного стану, статусу одного або обох батьків, належності до національних меншин, майнового стану, народження, сексуальної орієнтації, гендерної ідентичності або іншого статусу. Діти є носіями прав, а тому дискримінація за віком недопустима.

**Верховенство права.** Елементи належної правової процедури – такі, як принципи законності та пропорційності, презумпція невинуватості, право на справедливий судовий розгляд, право на юридичну допомогу, право на доступ до судів і право на апеляцію, мають бути гарантовані для дітей так само, як і для дорослих, і не повинні бути зведені до мінімуму або заборонені під приводом кращих інтересів дитини. Це стосується всіх судових, позасудових або адміністративних розглядів. Діти повинні мати право на доступ до відповідних незалежних та ефективних механізмів розгляду скарг.



***В контексті забезпечення прав та інтересів дитини під час її опитування або допиту важливо зупинитись на таких пунктах Керівних принципів правосуддя, дружнього до дітей.***

- Діти повинні мати право на власного юрисконсульта та представництво від свого імені під час судового розгляду, в якому є або може бути конфлікт інтересів між дитиною і батьками або іншими зацікавленими сторонами (п. 37).
- При заслуховуванні або опитуванні дитини під час судових та позасудових розглядів, а також під час інших заходів, судді та інші фахівці повинні спілкуватися з дитиною з повагою та делікатністю (п. 57).
- Методи опитування як відео- або аудіозапис чи попередні закриті судові слухання, повинні використовуватись та розглядатись як допустимі докази (п. 59).
- Судові засідання за участю дітей повинні бути адаптовані до темпу та тривалості концентрації уваги зі спланованими регулярними перервами, а слухання не повинні тривати надто довго. Для полегшення участі дітей відповідно до повної пізнавальної здатності та для підтримки їх емоційної стійкості, порушення та відволікання під час судового засідання мають бути зведені до мінімуму (п. 61).
- Наскільки це доцільно і можливо, кімнати опитування та очікування повинні бути організовані з дружнім до дітей оточенням (п. 62).
- Опитування та збір заяв дітей повинні, наскільки це можливо, проводитись кваліфікованими фахівцями. Всі зусилля мають бути направлені на те, щоб діти надавали свідчення у найбільш сприятливому оточенні та за найсприятливіших умов з урахуванням віку, зрілості та рівня розуміння, а також будь-яких труднощів, які вони можуть мати (п. 64).
- Слід заохочувати аудіовізуальні заяви дітей, які стали жертвами або свідками, поважаючи права інших сторін на оскарження змісту таких заяв (п. 65).
- У разі потреби проведення більш ніж одного опитування усі вони повинні здійснюватися переважно однією й тією ж особою, щоб забезпечити узгодженість підходів до інтересів дитини (п. 66).
- Кількість опитувань повинна бути максимально обмежена, а їх тривалість адаптована до віку та можливості концентрації уваги дитини (п. 67).
- Слід уникати прямого контакту, протистояння або спілкування між дитиною-жертвою або дитиною-свідком з підозрюваним, наскільки це можливо, якщо тільки дитина-жертва не потребує цього (п. 68).
- Діти повинні мати можливість давати свідчення у кримінальній справі за відсутності підозрюваного (п. 69).
- Існування менш суворих правил з надання таких показань, як відсутність вимоги присяги чи інших подібних заяв, або інших, дружніх до дітей, процесуальних заходів, не повинно само по собі зменшувати значення, яке надається свідченням або доказам дитини (п. 70).
- Повинні бути розроблені протоколи опитування, які враховують різні етапи розвитку дитини та реалізовані в якості основи для підкріплення її показань, уникаючи навідних питань і тим самим підвищуючи надійність відповідей (п. 71).
- З урахуванням найкращих інтересів і добробуту дітей суддя повинен мати можливість дозволяти дитині не давати свідчень (п. 72).
- Заяви і свідчення дитини не повинні вважатися недійсними або ненадійними тільки з причини віку дитини (п. 3).

- Повинні бути вивчені можливості прийняття заяв дітей-жертв і дітей-свідків у спеціальних дружніх до дітей приміщеннях і оточенні (п. 4).

Загальні зауваження № 12 Комітету з прав дитини ООН про право дитини бути почутою (прийняті 1 липня 2009 року) у п. 22 визначають право дитини вільно виражати свої погляди.

Дитина має право **«вільно виражати ці погляди»**. Вільно означає можливість висловлювати свої погляди без будь-якого тиску і можливість вибирати між намірами здійснити своє право бути вислуханою або не скористатися таким правом. Вільно також означає, що дитиною не можна маніпулювати або робити її об'єктом неналежного впливу або тиску. Крім цього, вільне вираження поглядів також нерозривно пов'язане з власною точкою зору дитини, яка має право висловлювати свої погляди, а не погляди інших.

## 1.2. Національне законодавство

Протягом останніх років прийнято ряд нормативно-правових актів, спрямованих на вдосконалення законодавства у сфері захисту прав дітей, поліпшення стану превентивної та профілактичної роботи, створення ефективної системи виправлення та ресоціалізації неповнолітніх, які перебувають у конфлікті з законом.

Важливим кроком стало запровадження нових підходів до здійснення судочинства у провадженнях щодо злочинів, вчинених неповнолітніми, зокрема шляхом прийняття нового Кримінального процесуального кодексу України, яким передбачено особливості кримінального провадження щодо неповнолітніх.

### *Кримінальний процесуальний кодекс України*

Кримінальне процесуальне законодавство України складається з відповідних положень Конституції України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, цього Кодексу та інших законів України (ч. 2 ст. 1 КПК).

Неповнолітні особи користуються додатковими гарантіями під час їх участі у кримінальному провадженні (ч. 2 ст. 10 КПК).

Суддя/суд може прийняти рішення про здійснення кримінального провадження у закритому судовому засіданні впродовж усього судового провадження або його окремої частини лише у разі: якщо обвинуваченим є неповнолітній; розгляду справи про кримінальне правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості особи; необхідності запобігти розголошенню відомостей про особисте та сімейне життя чи обставин, які принижують гідність особи (ч. 2 ст. 27 КПК).

Відповідно до положень ст. 31 КПК, кримінальне провадження щодо дітей, які підозрюються або обвинувачуються у вчиненні злочину, здійснюються суддею, уповноваженим згідно із Законом України «Про судоустрій і статус суддів» на здійснення кримінального провадження стосовно неповнолітніх.

***Особливості проведення допиту дитини, яка є свідком або потерпілим у суді, закріплені у ст. 354 КПК:***

- допит малолітнього свідка і, за розсудом суду неповнолітнього свідка, проводиться в присутності законного представника, педагога чи психолога, а за необхідності – лікаря;
- свідку, який не досяг шістнадцятирічного віку, головуючий роз'яснює обов'язок давати правдиві показання, не попереджуючи про кримінальну відповідальність за відмову від їх давання та за завідомо неправдиві показання, а також не приводить до присяги;





- до початку допиту законному представнику, педагогу, психологу або лікарю роз'яснюється їхній обов'язок бути присутніми під час допиту, а також право протестувати проти запитань та ставити запитання (головуючий має право відвести поставлене питання);
- у випадках, коли це необхідно для об'єктивного з'ясування обставин та/або захисту прав малолітнього чи неповнолітнього свідка, за ухвалою суду він може бути допитаний поза залом судового засідання в іншому приміщенні з використанням відеоконференції (дистанційне судове провадження);
- допит малолітнього або неповнолітнього потерпілого проводиться з дотриманням правил, передбачених цією статтею.

**Особливості проведення допиту дитини, яка є підозрюваною або обвинуваченою у суді, закріплені у статтях 490-491 КПК:**

- допит дитини у присутності захисника;
- якщо неповнолітній не досяг шістнадцятирічного віку або якщо неповнолітнього визнано розумово відсталим, на його допиті за рішенням судді/суду або за клопотанням захисника забезпечується участь законного представника, педагога чи психолога, а у разі необхідності – лікаря.

Під час кримінального провадження щодо неповнолітнього, в тому числі під час провадження щодо застосування примусових заходів виховного характеру, [...] слідчий суддя, суд та всі інші особи, що беруть у ньому участь, зобов'язані здійснювати процесуальні дії в порядку, що найменше порушує звичний уклад життя неповнолітнього та відповідає його віковим та психологічним особливостям, роз'яснювати суть процесуальних дій, рішень та їх значення, вислуховувати його аргументи при прийнятті процесуальних рішень та вживати всіх інших заходів, спрямованих на уникнення негативного впливу на неповнолітнього (ч. 2 ст. 284 КПК).

Особливості проведення допиту дитини слідчим суддею регулюються ст. 225 КПК, якою встановлено нормативно-правові підстави для проведення допиту свідка, потерпілого під час досудового розслідування в судовому засіданні. Право сторони кримінального провадження звернутись до слідчого судді з клопотанням про проведення такої слідчої дії виникає за наявності виняткових випадків, пов'язаних з:

1. необхідністю отримання показань від свідка чи потерпілого під час досудового розслідування;
2. наявністю обставин, які можуть унеможливити допит зазначених осіб у суді або вплинути на повноту чи достовірність їх показань.

У частині першій ст. 225 КПК чітко визначені лише два виняткові випадки, які є підставою для звернення сторони кримінального провадження із клопотанням про проведення допиту, зокрема: (1) існування небезпеки для життя чи здоров'я свідка, потерпілого та (2) їх тяжка хвороба. Вжите в частині першій ст. 225 КПК формулювання «інші обставини» свідчить про невичерпність переліку таких обставин, наголошуючи на існуванні вірогідності унеможливити допит свідка чи потерпілого в суді або вплинути на повноту чи достовірність їх показань.

**Обставинами, які зумовлюють допит потерпілої дитини та свідка та унеможливають його проведення під час судового засідання, можуть бути такі (перелік не є вичерпним):**

- вік та психологічні особливості потерпілої дитини або свідка;
- вчинення злочину сексуального характеру щодо дитини;
- вплив на показання потерпілої дитини або свідка у майбутньому з боку дорослих осіб;
- необхідністю проходження дитиною, яка постраждала від злочину насильницького характеру, реабілітаційної психологічної програми;
- проживання потерпілої дитини або дитини-свідка в іншій місцевості.

Відповідно до ч. 2 ст. 232 КПК, допит дитини слідчим суддею може бути проведено у режимі відеоконференції.

### **Підхід Верховного Суду**

#### **Допит потерпілого в порядку статті 225 КПК України (Ухвала Верховного Суду від 23.09.2019 року справа № 346/164/18 (провадження № 51-3561ск19))**

Відповідно до ч. 4 ст. 95 КПК суд може обґрунтовувати свої висновки лише на показаннях, які він безпосередньо приймав під час судового засідання або отриманих у порядку, передбаченому ст. 25 КПК.

Зокрема, суд апеляційної інстанції не вбачав підстав вважати недостовірними показання потерпілого, отримані згідно зі ст. 225 КПК, оскільки з протоколу допиту неповнолітнього потерпілого в судовому засіданні вбачається, що допит проведено слідчим суддею за участю законного представника потерпілого, засудженого та його захисника, у присутності яких потерпілому були поставлені, питання щодо подій, які стосуються цього кримінального провадження.

На допиті потерпілого засуджений мав можливість ставити йому запитання, чого він не заперечував під час апеляційного розгляду. Захисник також брав активну участь у допиті потерпілого і ставив запитання, пов'язані з обставинами справи, які мають значення в цьому кримінальному провадженні.

З таким висновком суду погоджується колегія суддів касаційного суду.

### **Показання, які надає дитина**

Відповідно до положень ст. 95 КПК, показання – це відомості, які надаються в усній або письмовій формі під час допиту дитиною, яка є потерпілою, свідком, підозрюваною або обвинуваченою під час досудового розслідування та судового розгляду у порядку, що встановлений КПК.

Частина 4 ст. 95 КПК закріплює, що суд може обґрунтовувати свої висновки лише на показаннях, які він безпосередньо приймав під час судового засідання або отриманих у порядку, передбаченому статтею 225 цього Кодексу. Разом з тим суд має з обережністю приймати рішення щодо допиту дитини-свідка або потерпілої під час судового розгляду, враховуючи її найкращі інтереси. В разі допиту дитини у порядку ст. 225 КПК або за допомогою аудіо- чи відеофіксації слід враховувати, що повторний допит під час судового засідання може спричинити додаткову травматизацію дитини. Разом з тим суд має пересвідчитись, що було дотримано право на захист під час допиту дитини на етапі досудового розслідування.

В разі прийняття рішення щодо допиту дитини під час судового розгляду в її найкращих інтересах доцільно буде його проведення без прямого контакту з обвинуваченим під час проведення виїзного засідання суду у спеціально облаштованому приміщенні, а також у режимі відеоконференції.

**Порядок забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, у тому числі дітей, які постраждали від жорстокого поводження, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 01 червня 2020 року, № 585**

З метою збору об'єктивної інформації про складні життєві обставини дитини, яка досягла того віку та рівня розвитку, коли може висловити свою думку, з нею проводиться бесіда під час проведення оцінювання її потреб у соціальних послугах, а також під час оцінки рівня її безпеки. Бесіда має тривати не більше двох годин на день із перервою (безперервно – не більше години). Тривалість бесіди визначається з урахуванням віку та індивідуальних особливостей дитини, рівня її розвитку. Бесіда проводиться у безпечному місці та/або у спеціально створених безпечних умовах (зокрема за відсутності кривдника), у тому числі із застосуванням методики «Зелена кімната». Бесіда може проводитися за участю представника служби у справах дітей, органу Національної поліції, педагога або психолога, а у разі потреби - лікаря, інших осіб, які мають відповідну кваліфікацію або пройшли відповідне навчання щодо особливостей проведення такої бесіди з дітьми різних категорій та в присутності та/або за згодою батьків, іншого законного представника (якщо вони не є кривдниками дитини). В інтересах дитини для мінімізації негативного впливу на її емоційний стан та психічне здоров'я, а також з метою недопущення



її повторної психологічної травматизації бесіда з дитиною проводиться один раз. У разі потреби повторна бесіда проводиться, як правило, одними і тими самими особами (п. 14).

У цілому Порядок визначає механізм взаємодії органів державної влади, органів місцевого самоврядування, закладів освіти, охорони здоров'я, соціального захисту населення, інших закладів та установ при забезпеченні соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, у тому числі дітей, які постраждали від жорстокого поводження, під час виявлення, розгляду звернень та повідомлень про таких дітей, забезпечення їх безпеки, а також надання необхідної допомоги з урахуванням їхніх потреб. Суди так само включені до переліку суб'єктів виявлення та/або організації соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах.

Наказ Офісу Генерального прокурора України «Про особливості виконання функцій прокуратури з питань захисту інтересів дітей та протидії насильству» від 04.11.2020 року, № 509

Так, у п. 6.2 вказано, що при допиті дитини, потерпілої від сексуального насильства, необхідно враховувати вимоги Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Лансаротська конвенція).

З метою зменшення негативного психологічного впливу на дитину:

- вживати заходів щодо застосування під час допиту неповнолітньої особи аудіо- та/або відеофіксації слідчих дій;
- активно застосовувати визначену статтею 232 Кримінального процесуального кодексу України можливість здійснення дистанційного досудового розслідування, зокрема проведення допиту неповнолітнього потерпілого, свідка згідно з правилами, передбаченими статтями 225–227 цього Кодексу;
- у всіх передбачених законом випадках для захисту прав неповнолітніх потерпілих, свідків звертатись до суду із клопотанням про їх допит поза залю судового засідання в іншому приміщенні з використанням відеоконференції згідно зі статтями 352–354 Кримінального процесуального кодексу України.

## II. Сутність методики «Зелена кімната».

### Організація та проведення допиту, дружнього до дитини

#### 2.1. Методика «Зелена кімната»: визначення, основна мета та завдання

Методика «Зелена кімната» може застосовуватись суддями та іншими суб'єктами захисту прав дітей для проведення інтерв'ювання (допиту/опитування) дитини з урахуванням її вікових та психологічних особливостей та в умовах, що мінімізують і не допускають повторної травматизації психіки дитини.

Метою застосування методики «Зелена кімната» є отримання достовірних показань дитини під час проведення її допиту/опитування в умовах мінімізації та недопущення повторної травматизації психіки дитини.

Ключовими завданнями використання методики «Зелена кімната» суддями є:

- встановлення взаємодії з дитиною з урахуванням її вікових та психологічних особливостей, сприяння відкритому спілкуванню з нею;
- отримання достовірних показань дитини в умовах, дружніх до дитини, та з дотриманням принципів правосуддя, дружнього до дитини;
- мінімізація та недопущення повторної травматизації дитини, блокування її гострих стресових реакцій, що можуть виникнути під час допиту;
- сприяння встановленню істини у справі та прийняттю справедливого рішення.

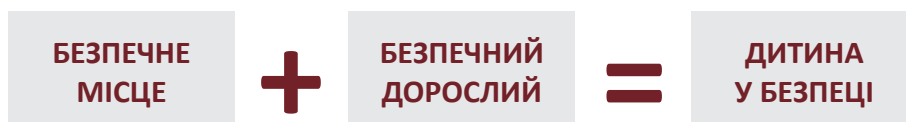
Робота за методикою «Зелена кімната» можлива з дитиною будь-якого процесуального статусу, у тому числі під час досудового розслідування чи допиту у порядку ст. 225 КПК, та судового розгляду під час безпосереднього допиту дитини в суді.

Важливими умовами ефективності методики «Зелена кімната» є:

1. проведення допиту/опитування дитини із дотриманням «формули» ефективної взаємодії з дитиною: безпечне місце + безпечний дорослий = дитина у безпеці;
2. проведення допиту/опитування дитини відповідно до рекомендованих фаз (етапів).

#### 2.2. «Формула» ефективної взаємодії з дитиною

«Формула» ефективної взаємодії з дитиною має такі складові: безпечне місце, безпечний дорослий, дитина у безпеці:



Важливо розуміти кожен складову зазначеної «формули» з позиції їх розуміння дитиною.



**«Безпечне місце» – це місце, що:**

- є прогнозованим для дитини, яка отримала повну інформацію про те, де вона, що з нею буде відбуватись, які права вона має, який приблизний час займе допит дитини в суді, хто буде присутній під час допиту та яка роль присутніх осіб; так само дитина розуміє, що відбудеться з нею після допиту (важливо надати їй повну інформацію про весь процес з метою формування у неї відчуття, що вона може також контролювати те, що відбувається з нею впродовж допиту (відчуття контролю над власним життям мінімізує стрес, відповідно, посилюється відчуття безпеки та активізується та частина мозку дитини, яка відповідає за відтворення у пам'яті подій, що відбулися);
- унеможлиблює насильство над дитиною (крики, погрози, примушування, маніпуляції);
- є безпечним для дитини фізично (не холодно, не жарко, комфортне освітлення, дружня атмосфера, небагато сторонніх людей, незнайомих предметів тощо);
- максимально підготовлене для взаємодії з дитиною (меблі відповідно до її віку, олівці, папір, іграшки тощо).

**«Безпечний дорослий» – це дорослий, який:**

- знає, враховує вікові та індивідуальні особливості дитини, її психологічний стан під час проведення допиту;
- взаємодіє з дитиною «на рівних», у тому числі фізично (опускаючись на рівень її очей, а не, наприклад, спілкуючись з висоти власного зросту);
- уміє розпізнавати базові потреби дитини та здатний задовольнити їх під час проведення допиту/опитування;
- забезпечує захист прав та інтересів дитини;
- ставиться до неї доброзичливо та проявляє емпатію.

**Емпатія** полягає у розумінні почуттів дитини з подальшою допомогою їй у тому, аби впоратися з тривогою та страхом, пов'язаними із раніше пережитим негативним досвідом, про який вона розповідає, а також – зі стресом та негативними почуттями, викликаними ситуацією допиту/опитування.

**Складові емпатії:**

- розуміння того, що відчуває дитина під час розповіді про випадок насильства або про іншу стресову ситуацію;
- розуміння емоцій, з якими дитина розповідає важливу для неї інформацію;
- розуміння потреб дитини.

**«Дитина у безпеці» означає, що вона:**

- відчуває себе захищеною та фізично перебуває у стані спокою;
- має контроль над власним життям (розуміє, де вона, що відбуватиметься, до кого вона може звернутися по допомогу, розуміє, що вона може попросити про павзу (вийти в туалет або попити води));
- може управляти власними емоціями та безпечно для себе відтворювати події, що відбувалися з нею раніше;
- має поруч уважного та турботливого дорослого (законного представника, психолога, представника служби у справах дітей, адвоката);
- убезпечена від об'єктивних та суб'єктивних загроз.

Коли дитина відчуває себе у безпеці, знижується рівень її тривоги. Активізується центр мозку (лобні долі), що відповідає за відтворення інформації та встановлення причинно-наслідкових зав'язків. Тільки у цьому стані дитина зможе розказати про випадок насильства або стресову для неї ситуацію.

## 2.3. Фази (етапи) допиту дитини

Допит дитини суддею/судом варто проводити відповідно до визначених фаз (етапів), кожна з яких виконує певну функцію (рисунок нижче).



### Попередня фаза

Ця фаза охоплює дії, які передують контакту з дитиною. Вона полягає у детальному вивченні суддею/судом інформації про дитину: особливості її пізнавального, соціального та емоційного розвитку, найближчого оточення і сім'ї. Знання сильних і слабких сторін дитини збільшить ефективність встановлення з нею контакту, дозволить уникнути недоречних і небезпечних запитань. Так само детально слід ознайомитись із матеріалами кримінального провадження, показаннями дитини, які вона давала на етапі досудового розслідування, ознайомитись з відеофіксацією її допиту (якщо така здійснювалась), висновками психологів (спеціалістів) та експертів.

Окрім цього, під час попередньої фази слід залучити психолога, який зможе допомогти, в тому числі з формулюванням запитань дитині від учасників кримінального провадження. Психолог під час допиту дитини в суді може виконувати роль посередника між дитиною та учасниками судового провадження, тож питання дитині можуть ставитися безпосередньо через нього, а він озвучуватиме їх зрозумілою для дитини мовою. Такий підхід допоможе мінімізувати травмування дитини (*детальніше у розділі 6 «Роль залучених осіб під час допиту дитини та завдання, які вони можуть виконувати»*).

Заздалегідь слід також перевірити, чи підготовлена належним чином зала судових засідань, де відбудеться допит дитини, чи готові до фіксації допиту технічні прилади (*детальніше у розділі 5 «Рекомендації щодо облаштування місця проведення допиту дитини суддею»*).

В разі допиту у режимі відеоконференції необхідно заздалегідь переконатися, що місце, де він відбудеться, відповідає критеріям безпечного, і що є також можливість налагодити якісний відеозв'язок із дитиною. Судді/суду доцільно уточнити в осіб, які фізично можуть бути поруч з нею (законний представник, психолог, адвокат дитини), чи є місце фізично безпечним для дитини, а також запитати у самої дитини, чи комфортно їй там, де вона зараз.

Важливим є питання вибору часу та частини дня для проведення допиту. Допит дитини молодшого дошкільного та шкільного віку слід планувати з урахуванням її розкладу дня, вибираючи в ньому період оптимальної активності дитини.

Її розповідь про події, часто незрозумілі і травматичні, вимагатимуть від неї значних зусиль, емоційної та пізнавальної мобілізації. З огляду на це варто уникати проведення допиту опісля обіду, під час денного сну або хвороби. Для дітей старшого віку варто подбати про те, щоб години допиту не збігались з іншими важливими для них заняттями. Якщо не дотримуватись цих рекомендацій, то можна очікувати на зниження активності дитини у співпраці та її мотивації до надання показань. Планування дати про-



ведення допиту визначається індивідуально, відповідно до конкретної ситуації, з усвідомленням значення цього рішення для збирання та оцінки доказів у справі. Однак попри всі поради чи рекомендації зауважимо: універсальних серед них не існує.

Важливо, щоб допит дитини суддею/судом був проведений в оптимальні строки, аби уникнути забуття дитиною важливих деталей подій, про які вона має надавати показання.

Тривалість проведення допиту повинна визначатися з урахуванням можливостей дитини: чим молодшою вона є, тим швидше втомиться, тож тим легше вплинути на її пізнавальні процеси, бо дитина гірше зосереджує увагу, слабше мобілізує пам'ять. Втома може змусити дитину піддатися впливу зовнішніх обставин, людей чи навіюванню, що призведе до випадкових і непродуманих відповідей заради завершення обтяжливого для дитини процесу. Отже, під час проведення допиту слід спостерігати за дитиною та реагувати на ознаки її втоми.

Концентрація уваги дітей залежить від таких факторів: індивідуальні особливості, розвиток; психоемоційний стан дитини на момент виконання якогось завдання; умови, в яких вона їх виконує; формат завдання; час в який це проводиться; психоемоційний стан та комунікативні навички дорослого, який взаємодіє з дитиною.

Плануючи допит дитини, слід подбати про те, щоб вона не чекала надто довго на початок судового засідання. Очікування допиту є обтяжливим, спричиняє втоми, а також викликає занепокоєння. Дослідження переконують, що довге очікування, а потім поспіх під час допиту негативно впливають на зміст показань. Окрім цього, сама обстановка в суді може бути стресом для дитини (багато невідомих осіб, в тому числі у формі, підозрюваних та обвинувачених, яких можуть переміщувати коридорами суду тощо). Подбайте про те, щоб дитина в суді перебувала якомога менше.

#### **Отже, під час попередньої фази суддя/суд має вжити відповідних заходів:**

- ретельно ознайомитися з кримінальною справою та інформацією про дитину, що допоможе під час допиту встановити з нею контакт і налагодити взаємодію;
- залучити до справи психолога та проговорити з ним алгоритм його дій та особливості участі в допиті дитини в суді;
- продумати запитання до дитини та порадитись щодо їх формулювання з психологом, пересвідчитись, що запитання відповідають віку дитини та будуть для неї зрозумілими;
- підготувати залу судових засідань відповідно до критеріїв безпечного місця;
- визначити оптимальний час для проведення допиту дитини з урахуванням її вікових особливостей, потреб та розпорядку дня;
- перевірити технічні засоби та можливості інтернет-зв'язку, особливо якщо допит дистанційний;
- забезпечити відсутність сторонніх осіб під час допиту, виділити достатньо часу для його проведення.

## **Вступна фаза**

Під час цієї фази відбувається безпосереднє знайомство з дитиною, пояснення того, що буде відбуватися, роль осіб, присутніх в залі судового засідання або спеціально облаштованому приміщенні (якщо допит у формі виїзного засідання). Суттєвою складовою фази є встановлення контакту з дитиною. На цьому етапі важливо, щоб усі учасники судового провадження відповідали критеріям безпечного дорослого. У першу чергу таким безпечним дорослим має бути суддя.

Під час вступної фази допиту дитини, яка потерпіла від злочину чи була його свідком, суддя (або психолог) може їй роз'яснити, що вона не могла вплинути на протиправну поведінку близької людини та не несе відповідальності за таку поведінку дорослого. Звільнення дитини від тягаря почуття провини,

відчуття співучасті, а, отже й відповідальності, є дуже важливим для отримання від неї достовірної інформації. Перед тим, як розпочати допит, суддя/суд (або психолог) також має чітко роз'яснити дитині, що вона може не знати відповідей на всі запитання або може не зрозуміти деяких з них. У такому разі слід пояснити дитині, що це цілком нормально, і що вона може про це вільно повідомити. Також важливо сказати дитині, що вона має право не відповідати на питання, якщо того не бажає.

Під час вступної фази необхідно встановити, чи дитина в змозі відрізнити правду від обману, як дитина розуміє частини тіла (якщо злочин пов'язаний із сексуальним або фізичним насильством щодо неї), чи розрізняє дитина кольори тощо. В цій частині дієвою буде допомога психолога.

Важливо так само ознайомити дитину з обов'язком говорити правду та повідомити їй про це, враховуючи її вікові особливості та рівень розвитку. Дітям дошкільного та молодшого шкільного віку можливо це пояснити, як правило гри та навести приклад, щоб переконатися наскільки дитина його зрозуміла.

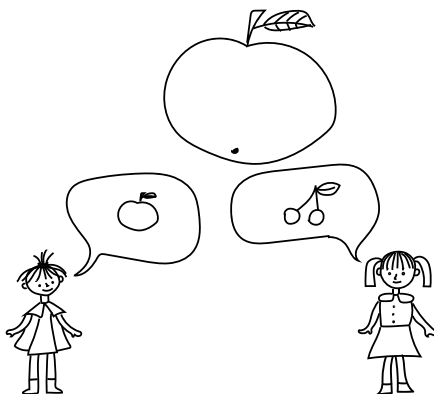
### Вправа «Правда та неправда»

Суддя/психолог просить дитину пояснити, чим відрізняється правда від неправди та просить говорити правду під час розмови.

**Наприклад:** «Я тобі хочу проговорити правило перед тим, як ми з тобою почнемо спілкуватися. Воно називається «говорити правду». Чи знаєш ти, як дотримуватись цього правила? Я тобі пропоную гру, щоб пояснити його. Ти сьогодні одягнута в рожевий светрик. Якщо я скажу, що ти одягнута в жовтий светрик, це правда чи обман?»

Також можна використовувати картинку для візуалізації.

Наприклад, запитати дитину про те, яка з дівчат, зображених на картинці, говорить правду, а яка обманює:



Можна запропонувати дитині так само спитати у вас. Надалі на прикладах, які згадає дитина, можна обговорити, чи були випадки, коли її обманювали, як вона себе почувала. Сказати про важливість дотримання правила «говорити правду».

Слід сказати дитині, що в суді всі дорослі також дотримуються цього правила.

Під час вступної фази дитині має бути роз'яснено право відмови від надання показань проти себе та членів своєї родини та роз'яснити вимоги ст. 63 Конституції України про те, що особа не несе відповідальності за відмову давати показання щодо себе, членів своєї сім'ї чи близьких родичів. Дітям дошкільного та молодшого шкільного віку можна пояснити це як можливість не відповідати на питання, що стосуються її близьких. Дітям підліткового та юнацького віку зачитати дане право та обговорити, як вони його розуміють.

Водночас діти часто приховують випадки насильства з боку рідних, оскільки кривдники їм погрожують: «Якщо розкажеш комусь, то буде ...». Тому так само важливо пояснити дитині альтернативні способи повідомлення інформації про випадок: «Про те, що сталося, ти можеш написати, намалювати, показати на картинці тощо». Скажіть дитині, що вона лише надає інформацію про дії дорослих, а не «здає», не «підставляє», не «карає» їх.





Домовтеся також, що дитина може повідомити у будь-який час про втому, спрагу або інші потреби, а також про бажання зробити перерву.

На цьому етапі суддя/суд може скористатися допомогою психолога, який роз'яснить відповідну інформації дитині, враховуючи її вік, психологічні особливості та обставини справи.

Розмову з дитиною, незалежно від її віку, слід починати з нейтральних, безпечних для дитини тем, пам'ятаючи при цьому, що вступна фаза не може тривати довго. Розмова на нейтральні теми не лише слугує встановленню контакту з дитиною. Її метою є також попереднє з'ясування можливостей дитини у сфері вербалізації обставин події, що відбулась, а також зниження її емоційного напруження, пов'язаного з допитом.

Практика показує, що встановлення контакту з дитиною під час вступної фази, а також чітке роз'яснення, як саме буде відбуватися допит та яка роль дитини в ньому, дає їй можливість відчути себе у безпеці. Лише за таких умов вона зможе надати необхідну інформацію у справі.

Слід уникати надто формального підходу під час допиту дитини, оскільки це може її налякати

### Загальні рекомендації щодо налагодження позитивного контакту з дитиною

Бажана поведінка судді/суду:	Чого не робити:
<ul style="list-style-type: none"><li>• якнайчастіше звертайтеся до дитини на ім'я;</li><li>• залишайтеся на безпечній для дитини відстані;</li><li>• намагайтеся створити безпечну атмосферу, виявляючи добре ставлення до дитини;</li><li>• говоріть повільно, чітко, спокійним голосом;</li><li>• використовуйте просту та зрозумілу для дитини мову;</li><li>• виявляйте свою зацікавленість жестами/мімікою (хитання голови тощо) або інтонацією;</li><li>• переконайте дитину, що вона ваш партнер у розмові; скажіть, що її розповіді важливі;</li><li>• підтримуйте достатній, але помірний зоровий контакт;</li><li>• переривайте розповідь дитини лише тоді, коли це вкрай необхідно;</li><li>• перепитуйте дитину, якщо не розумієте її висловлювань;</li><li>• якщо дитина не одразу відповідатиме на запитання, спробуйте сформулювати його інакше;</li><li>• гідно оцінюйте зусилля дитини, яка дає показання, але не хваліть за конкретні відповіді; не обіцяйте винагороди та взагалі не давайте обіцянок («ми його обов'язково покараємо» тощо);</li></ul>	<ul style="list-style-type: none"><li>• не порушуйте фізичного простору дитини;</li><li>• не підганяйте дитину, дайте їй час обдумати свої відповіді;</li><li>• не оцінюйте дитину та її висловлювання;</li><li>• не реагуйте здивуванням на сказане дитиною, навіть якщо воно вас шокує;</li><li>• не коментуйте описаних дитиною ситуацій відповідно до уявлень дорослих;</li><li>• не примушуйте дитину до відповіді, не кажіть, що вона повинна щось знати чи пам'ятати;</li><li>• не давайте дитині обіцянок, яких не можете виконати;</li><li>• не питаєте у скривдженої дитини, чи має бути покараним злочинець і яким чином;</li><li>• не оцінюйте близьких дитині осіб;</li><li>• не впадайте в паніку, якщо дитина виражатиме негативні емоції (слова «не плач», «не нервуй» не заспокоюють і, тим більше, не втішають).</li></ul>

## Загальні рекомендації щодо налагодження позитивного контакту з дитиною

Бажана поведінка судді/суду:	Чого не робити:
<ul style="list-style-type: none"> <li>якщо виникає така потреба, скажіть дитині, що відчуваєте її занепокоєння і розумієте її почуття.</li> </ul>	

### Отож, під час вступної фази, суддя/суд має дотримуватися таких позицій:

- бути для дитини людиною, яка відповідає критеріям безпечного дорослого;
- надати їй повну інформацію про умови та особливості проведення допиту;
- потерпілій дитині слід роз'яснити, що вона не могла вплинути на протиправну поведінку дорослої особи та не несе відповідальності за таку поведінку (варто скористатись допомогою психолога);
- залежно від обставин справи з'ясувати, чи здатна дитина відрізнити правду від обману, як ідентифікує частини тіла, визначає кольори тощо (доцільно скористатись допомогою психолога);
- роз'яснити дитині обов'язок говорити правду;
- роз'яснити дитині право на відмову від надання показань проти себе та членів своєї родини;
- підтримати встановлення контакту з дитиною, почавши розмову з нейтральної теми;
- дотримуватись загальних рекомендацій, що сприяють позитивному контакту з дитиною (*бажана поведінка*);
- унікати факторів, що негативно впливають на контакт з дитиною (*чого не робити*).

## Фаза вільної розповіді

На цьому етапі дитина має розповісти про хід подій вільно, у своєму темпі. Ця фаза надає відповідного напрямку запитанням, які ставитимуться під час фази детальних запитань. Важливо ініціювати фазу вільної розповіді із запитання, яке спонукатиме дитину до розмови.

Дитину, яка розповідає про подію або низку обставин у формі вільного викладу, не слід перебивати, навіть якщо вона відхиляється від суті справи чи вводить розгалужені побічні лінії. Не слід також вправляти її, уточнювати її висловлювання або їх корегувати, порівнювати з інформацією, яка відома з інших джерел. Це може обмежити свободу подальшого викладення спогадів, заважати ходові думок або змінити порядок окремих згадуваних елементів.

Інформація, яку має розказати дитина про певну подію, складається з багатьох елементів, які перетнулися між собою та пов'язані з різними чуттєвими враженнями. Важливо спонукати дитину до пригадування її переживань у момент події. Це допоможе їх відтворити.

Під час допиту суддею/судом, слід пам'ятати, що дитина розказує про події, що з нею сталися не вперше, тому її показання можуть бути відмінними від показань, які вона надавала раніше. Окрім цього, дитина могла проходити курс психологічної реабілітації, що так само могло вплинути на її пам'ять про події.

Якщо дитина під час вільної розповіді зупиняється, необхідно дати їй час подумати. Якщо перерва триває надто довго, варто заохотити дитину до продовження розповіді, використавши ключові слова, які вона говорила:



- *«Ти сказав, що дядько Іван запропонував тобі заробити «легкі гроші», а що було далі?»;*
- *«Ти говорила, що чужий чоловік зайшов до ліфту, а що було потім?»;*
- *«Тобі було боляче, неприємно ... покажи на ляльці... Зафарбуй олівчиком, де було боляче, неприємно. Як він робив тобі боляче і неприємно?»;*
- *«Ти сказала, що він був страшний, «як чорт»... покажи на малюнках, який він, і яка була ти, коли він був схожий на «чорта». Що він робив, коли був схожий на «чорта?»»*

Під час вільного викладу подій важливо спостерігати за невербальними реакціями дитини: звертати увагу на те, про що дитина розповідає вільніше, а на що реагує уповільненням, напругою, тривогою.

Якщо дитині важко проговорити про те, що сталося, на цій фазі буде доречним запропонувати їй намалювати, написати, показати на іграшці тощо. Суддя/суд мають так само не виключати альтернативних способів повідомлення інформації дитиною.

#### **Отож, під час фази вільної розповіді, суддя/суд має діяти таким чином:**

- розпочати з питання, яке спонукатиме дитину до розповіді;
- давати дитині висловитися, не перебиваючи та не виправляючи її;
- за необхідності заохочувати до продовження вільної розповіді;
- спостерігати за невербальними реакціями дитини;
- фіксувати ключові слова, які вона використовує;
- пропонувати альтернативні способи повідомлення інформації, якщо дитині важко розказувати: намалювати, написати, показати на іграшці тощо;
- слухати з емпатією;
- надати можливість дитині вільно змінювати позу, якщо вона намагається показати тілом, що відбувалось: маше руками, показує виразом обличчя, демонструє, як вона ховалась від кривдника.

### **Фаза детальних запитань**

Метою цієї фази є доповнення переказу подій, що були зазначені дитиною під час фази вільної розповіді, та їх впорядкування для з'ясування обставин справи. Суддя/суд має подбати про те, щоб перехід до фази детальних запитань відбувся плавно, природно і не викликав занепокоєння у дитини, пов'язаного з тим, що вона може не впоратися з відповідями. Слід пам'ятати, що цей етап допиту повинен мати таку форму розмови, яка підбирається з урахуванням вікових та психологічних особливостей дитини.

Варто пояснити, що суддя/суд хоче дізнатися більше про подію, а тому має поставити декілька питань. Можна ставити питання з метою доповнення, пояснення, перевірки сказаного. Слід звертати увагу на те, що коли дитині ставиться значуще питання, її мовлення уповільнюється, або вона навпаки починає надмірно говорити, деталізувати події, намагаючись відтягнути момент розповіді про сам факт насильства. Мозок сприймає розповідь про «факт насильства» як загрозу, котру дитина знову переживає у своїх спогадах. Важливо в цей момент, коли дитина відволіклася від спогадів і уповільнилася, не пришвидшувати її.

Підтримуючи дитину, зазначайте (і за потреби називайте) стан, який спостерігається у неї: *«Мені здається, що ти пригадала подію, де тато, як ти казала, «робив неприємно». Ти можеш розказати, показати, намалювати, коли будеш готова. Мені важливо почути, що відбувалося з тобою».*

Якщо дитина зробила довгу павзу можна сказати їй, запрошуючи до розповіді: *«Пам'ятаєш, ти сказала, що не хотіла йти додому, бо там був тато. Розкажи, що відбувається, коли ти приходиш, а вдома тато?»*

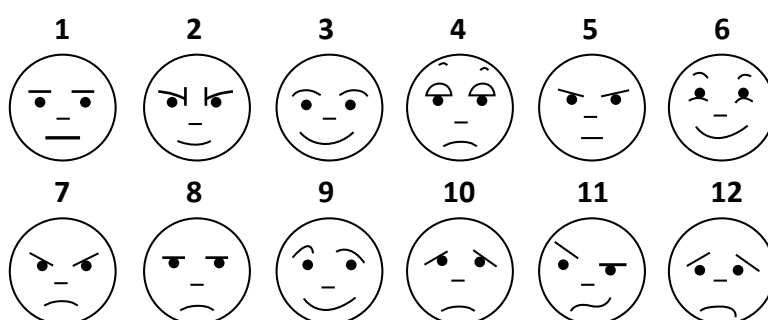
Судді/суду доцільно використовувати **техніки активного слухання**:

- різні типи питань (відкриті/закриті), наприклад: «Як ти граєшся з дядьком? За якими правилами потрібно гратись? Що робиш ти, а що робить він? Де він тебе чіпав? Він робив тобі боляче? Ти сказала, що він тебе штовхнув? Чи ще якось він робив боляче?»;
- парафраз (переказ ключової інформації), яку повідомила дитина з використанням сказаних нею ключових слів, наприклад: «Ти сказала, він робив тобі боляче. Як він робив тобі боляче? Покажи, напиши, розфарбуй»;
- резюмування (воно може бути проміжним та фінальним); його метою є перевірка того, що особа, яка проводить інтерв'ювання дитини, правильно зрозуміла саме те, що сказала дитина, наприклад: «Я правильно тебе почула, зрозуміла, що ... (тут резюмується висловлена дитиною інформація про подію). Ти можеш скорегувати, додати інформацію, яку ти вважаєш за потрібне. Чи є ще щось, про що ти хотів/-ла повідомити мені додатково?»

Починати опитування слід з відкритих запитань – тих, на які дитина має дати розгорнуту відповідь. Відкриті запитання не надають розповіді конкретного напрямку. Правильно поставлене відкрите запитання дозволяє дати вільну від зовнішнього впливу відповідь, що буде сформульована на підставі слідів власної пам'яті. На початку фази детальних запитань рекомендуються такі відкриті питання: «Що це ти пам'ятаєш про подію? Що це сталося?» Старайтеся ставити якомога більше відкритих питань, це дозволить отримати більше достовірних відповідей.

Слід докласти зусиль, щоб інформацію, яка стосується подробиць, також здобути за допомогою відкритих питань. Наприклад: «Як ти опинився біля магазину?», «Чи хтось ще був із тобою у квартирі? У що Х. був одягнений?» Такі питання полегшують згадування інформації дітьми, однак треба бути пильними і не ставити навідних запитань, в яких міститься відповідь. Замість запитання «Машина була білого чи чорного кольору?» треба спитати «Якого кольору була машина?». Або, наприклад, такі: «Ти казала, що він просив одягати труси, які тобі купив. Можеш описати, намалювати, які це були труси?», «Як він грався з тобою? Що потрібно було робити в цій грі? Що робила ти, а що робив він? Де він тебе торкався? Покажи на ляльці. Зафарбуй на картинці. Покажи на малюнках, як виглядало його лице, коли він так робив. Обери смайлик, на який ти була схожа, коли він так робив?»

Дітям важко говорити про пережите і, тим більше, називати власні переживання, тому важливо застосовувати картку з емоційними проявами в процесі допиту.



Роз'яснення кожного смайлика:

1	Нейтральний	7	Злий
2	Ворожий	8	Зацікавлений
3	Радісний	9	Обнадійливий (зацікавлений)
4	Незадоволений	10	Сумний
5	Гнівний	11	Скептичний
6	Простодушний (задоволений)	12	Пригнічений



Деколи дитина піддається навіюванню внаслідок заданого питання. Це певною мірою може залежати від її віку, але переважно – від її індивідуальних особливостей: чи відчуває вона захищеність та добре ставлення близьких людей, чи впевнена в собі і який рівень самооцінки вона має. Пам'ятаючи про це, особа, яка проводить інтерв'ю, має створювати умови, що сприятимуть подоланню дитиною невпевненості, недовіри, занепокоєння.

Результати досліджень показують, що діти легше відповідають на питання, які починаються зі слів **«де»**, **«коли»**, **«як»**, **«хто»**. Питання, які починають з **«коли»** виникають більше труднощів.

Питання, які починають з **«чому»**, є найважчими, тому що потребують причинно-наслідкового мислення та вміння об'єктивно сприймати світ, розуміти мотиви поведінки інших людей, розвинутих мовленнєвих умінь. Відповіді на такі питання нерідко важко навіть дорослій людині, тим паче — дитині, незалежно від віку. Окрім того, питання, які починаються з **«чому»**, можуть викликати почуття провини, пробуджувати захисні реакції з огляду на схильність виправдовувати свою поведінку. Таких питань слід уникати.

Питання для деталізації можна формулювати за схемою, яка наведена нижче.

Починаючи з **(1) «де?»**, потім **(2) «коли?»**, надалі **(3) «як?»** і закінчуючи **(4) «хто?»**

Питання, які починаються з **«чому?»**, **НЕ застосовувати!**



**Зауважимо, що на етапі детальних запитань спочатку зосереджуються на інформації, яку надає дитина, і лише згодом – на даних, отриманих з інших джерел.**

Деталізувати певну інформацію можна за допомогою *закритих питань*, відповідь на які або *«так»*, або *«ні»*. Наприклад: *«Ти сказала, що він тебе торкався?»*, *«Я правильно тебе зрозуміла?»*, *«Ти на ляльці показала, що він торкався ось тут і ось тут?»*, *«Ви поїхали в магазин на жовтій машині?»* і под.

Важливою складовою є **резюмування** того, про що розповіла дитина. Це дозволить впорядкувати інформацію і перевірити, чи правильно інтерв'юер зрозумів розповідь дитини. Резюмування може бути *проміжним* (наприклад, за кожним епізодом) та *фінальним* (наприкінці допиту).

Слова, побудова питань і сам процес опитування має відбуватися з урахуванням вікових та психологічних особливостей дитини. Передусім це стосується питань, які є предметом доказування:

1. про час події;
2. про місце події;
3. про кількість, багатократність подій;
4. про порушника/співучасника/потерпілого.

На перший погляд, це здається очевидним і простим у застосуванні. Однак на практиці це деколи важко реалізувати.

### Рекомендації стосовно способу формулювання питань дітям

Бажана поведінка судді/суду:	Чого не робити:
<ul style="list-style-type: none"> <li>звертайтеся до дитини спокійним тоном, уникаючи емоцій і незалежно від змісту питань;</li> <li>говоріть повільно;</li> <li>спостерігайте за тим, чи дитина вас розуміє;</li> <li>починайте з легших, необтяжливих питань, поступово підвищуючи їх складність;</li> <li>звертайте увагу на те, щоб одне питання містило в собі лише одну тему, яка потребує з'ясування;</li> <li>дайте дитині час замислитися над відповіддю;</li> <li>використовуйте прості речення;</li> <li>формулюйте короткі питання, що максимум на два–три слова довші за речення, яке вживає дитина;</li> <li>використовуйте в питаннях активний стан дієслова, уникайте пасивного;</li> <li>використовуйте власні назви та імена, уникайте займенників;</li> <li>з'ясуйте з дитиною значення використовуваних нею висловів;</li> <li>у питаннях використовуйте вирази, які вживала дитина (парафраз з використанням ключових слів);</li> <li>перед тим як поставити дитині питання, що потребує особливих знань, переконайтеся чи є ці знання у дитини.</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>не переходити з теми на тему;</li> <li>не ставити більше одного питання одразу;</li> <li>не зловживати жестикуляцією та інтенсивною мімікою;</li> <li>не заперечувати;</li> <li>не використовувати незрозумілих багатозначних виразів («ці речі», «така поведінка»);</li> <li>не вживати абстрактних чи узагальнюючих термінів і назв на користь більш конкретних (замість «тварина або зброя», скажіть «собака або пістолет»);</li> <li>не вживати виразів, які замінюють своє значення залежно від місця й часу («тут», «там», «раніше», «пізніше»);</li> <li>не застосовувати термінів, які описують співвідношення («більше», «менше», «швидше»), якщо працюєте з маленькими дітьми.</li> </ul>

Наприкінці допиту дитини, після резюмування того, що вона проговорила, важливо запитати, чи хоче вона щось додати.

#### Отож, під час фази детальних запитань, суддя/суд має чинити так<sup>2</sup>:

- забезпечити плавний природний перехід до запитань, щоб не викликати занепокоєння у дитини;
- добирати слів, формулювати та ставити запитання з урахуванням вікових та психологічних особливостей дитини;

<sup>2</sup> Під час допиту дитини можуть виникнути ускладнення при змагальних процедурах у кримінальному процесі і ролі судді в балансуванні між інтересами обвинуваченого та потерпілого. В цьому контексті цікавою для ознайомлення буде справа ЄСПЛ «С.Н. проти Швеції», в якій ЄСПЛ наголосив на тому, що стаття 6 Конвенції не завжди вимагає, щоб питання ставились безпосередньо обвинуваченим.



- використовувати техніки активного слухання;
- ставити передовсім відкриті запитання;
- уникати навідних запитань;
- деталізуючи, ставити питання за таким порядком: (1) «де?», (2) «коли?», (3) «як?», (4) «хто?»;
- не допускати запитань, які починаються з «чому?»;
- деталізувати інформацію з використанням закритих запитань, відповідь на які однозначна: «так» або «ні»;
- використовувати техніку резюмування (може бути проміжною і підсумковою (фінальною));
- пам'ятати про групи питань, які є предметом доказування: про час і місце події; про кількість/багатократність подій; питання про порушника/співучасника/потерпілого.
- дотримуватись загальних рекомендацій стосовно способу формулювання запитань для дітей (*бажана поведінка*);
- уникати помилок, що негативно впливають на спосіб формулювання запитань (*чого не робити*);
- слідкувати за власною мімікою та жестами, які можуть впливати на дитину та її показання (наприклад, інтерв'юер киває, і дитина так само може кивати у відповідь, оскільки думає, що від неї цього очікують).

## Заклучна фаза

Під час заключної фази (якщо допит було проведено з урахуванням зазначених рекомендацій), у дитини, як правило, спостерігається повне розслаблення. На психологічному та фізичному рівнях вона витрачає багато сил на згадування та виклад інформації, яка пов'язана з травматичними спогадами. Психіка намагається від цього звільнитись, аби дитина надалі могла гармонійно розвиватись. У повідомленнях про подію задіяні всі канали сприйняття та відтворення інформації: думка, спогади про подію, емоції, які пов'язані з нею, відчуття в тілі від заподіяного чи пережитого, поведінка в момент, коли усе відбувалося. Саме внаслідок «опрацювання» події настає полегшення. Дитина може розплакаться, виглядати сумною, але на рівні тіла вона стає менш напруженою. Може опустити голову, опертись на стінку стільчика, посидіти мовчки і забажати погратись, що є ознакою повернення до здорового способу взаємодії зі світом, що цілком нормально).

Однак буває й так, що дитина після надання показань стає знервованою, неспокійною через свої висловлювання, їхню оцінку іншими та свою роль в цьому. Слід дати дитині час заспокоїтись, показати, що ви розумієте її емоції.

Можливі (в межах норми) реакції дитини після надання нею показань:

- розсіяність уваги;
- відчуття втоми і бажання спати;
- спрага;
- може розплакаться, але швидко заспокоїтись;
- почуття голоду та бажання з'їсти щось смачненьке;
- потреба сходити в туалет;
- готовність декілька хвили пограти разом із дорослим наприкінці допиту;
- дитина може попросити її обійняти.

Важливо пам'ятати, що відтворення події потребує від дитини витрат енергії, вона відчуває втому, тому усі названі вище бажання і потреби є нормальною реакцією.

Рекомендується запитати дитину, як вона себе почуває після допиту та чи є у неї якісь побоювання/прохання, наприклад: «*Чи хочеш ти щось додати?*», «*Чи важливо тобі щось додати, змінити?*», «*Як би ти хотіла, щоб ця ситуація вирішилась? Що для тебе важливе в її вирішенні?*»

Ви маєте усе з'ясувати.

Важливо подякувати дитині за взаємодію та готовність розповісти, що вона знає, навіть якщо її показання не містили суттєвої для справи інформації. Доречним буде сказати: «*Дякую за допомогу*», «*Дякую, що ти прийшла і зі мною спілкувалась*».

Наприкінці слід поговорити з дитиною на емоційно нейтральні та необтяжливі теми, щоб знизити її рівень напруги. Заклучна фаза є важливою для захисту психіки дитини, й на цьому етапі важливо переключити її зі спогадів про подію до повсякденного життя, наприклад: «*Що ти будеш робити після нашої зустрічі? Куди підеш? Чим будеш займатись?*»

#### **Отож, під час заключної фази, суддя/суд має діяти таким чином:**

- запитати, чи бажає дитина щось додати;
- на завершення поговорити на нейтральні теми;
- надати повну інформацію про те, що відбуватиметься надалі;
- переключити дитину зі спогадів до нормального повсякденного життя;
- задовольнити потреби дитини (дати води, відвести до туалету тощо);
- якщо допит викликав у дитини негативні почуття та емоції, дати їй час заспокоїтись;
- продемонструвати, що її емоції зрозумілі;
- запитати дитину, як вона себе почуває, які в неї побоювання;
- надати дитині психологічну підтримку (за потреби залучити психолога);
- подякувати за взаємодію.

Важливо розуміти, що проведення допиту дитини відповідно до рекомендованих фаз (етапів) допоможе судді/суду зробити це з мінімальною травматизацією психіки дитини або взагалі без травматизації.

## **2.4. Фіксація показань дитини**

### ***Цінність аудіо- та відеофіксації показань дитини під час досудового розслідування***

Допит дитини під час досудового розслідування може бути проведений за допомогою технічних засобів, а саме аудіо- та відеофіксації, що узгоджується з п. 5 ст. 224 КПК. Дитина може бути допитана у спеціально облаштованому приміщенні, де фіксація її показань здійснюється автоматично («Зелена кімната», центр «Барнахус»), або допит дитини може бути зафіксований технічними пристроями. Значимо, що аудіо- та відеофіксація є вкрай важливими, оскільки, як правило, саме під час першого допиту дитина дає правдиві свідчення. У подальшому її показання можуть змінюватись в силу різних обставин: вплив оточення, час, витіснення пам'яттю негативних спогадів тощо. Важливо, що аудіо- та відеозапис можуть стати предметом аналізу психолога, який був присутнім під час першого допиту,





та який у подальшому може надати суду професійний висновок психолога, а також судових експертів, якщо у справі буде назначена психологічна або комплексна психолого-психіатрична експертиза. Відео дасть можливість зафіксувати емоції, з якими дитина дає показання, що також можуть стати предметом дослідження різними спеціалістами та експертами. Так само аудіо- та відеофіксація допиту на етапі судового розслідування може бути предметом дослідження під час судового розгляду, особливо якщо дитину в ньому не допитують. Особливо у кримінальних провадженнях стосовно вчинення злочинів сексуального характеру щодо дитини чи насильницького злочину проти її життя та здоров'я, повторний допит у суді може завдати дитині додаткової психологічної шкоди.

Тому у таких кримінальних провадженнях є доцільним дослідження аудіо- відеофіксації допиту дитини під час судового розгляду. Така практика цілком узгоджується з принципом 72 Керівних принципів Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей: *«З урахуванням найкращих інтересів і добробуту дітей повинна існувати можливість для судді дозволяти дитині не давати свідчення»* та практикою ЄСПЛ, зокрема у справах «С.Н. проти Швеції», рішення від 2 липня 2002 року, № 34209/96 та «В.С. проти Польщі», рішення від 19 червня 2007 року, № 21508/02. Окрім того, відповідно до ч. 2 ст. 35 Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуального насильства та сексуальної експлуатації (яку Україна ратифікувала 2012 року): *«Кожна Сторона вживає необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення можливості запису на відеоплівку опитування жертви або, де це доцільно, свідка дитини, та прийняття таких відеосвідчень як доказу в суді згідно з нормами національного законодавства»*.

Відповідно до принципу 131 пояснювальної записки Керівних принципів Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей, зазначимо, що використання аудіо- або відеозапису заяв постраждалих дітей має переваги, оскільки діти у спогадах не проживають ще раз травматичних ситуацій, а прямі свідчення перед суддею, який проводить опитування, є більш доречними для дітей, підозрюваних у скоєнні злочинів».

### **Фіксація показань дитини**

Допит дитини суддею/судом фіксується аудіоносієм та водночас, згідно з нормами КПК, ведеться журнал судового засідання.

Так само норми КПК чітко не визначають, що допит дитини за ст. 225 КПК обов'язково має відбуватися в залі суду. Відповідно до практики, дитина може бути допитана:

- безпосередньо в залі судового засідання;
- у режимі відеоконференції;
- в спеціально облаштованому приміщенні («Зелена кімната», центр «Барнахус») під час виїзного засідання суду.

Якщо допит проводиться у спеціально облаштованій кімнаті («Зеленій кімнаті», центрі «Барнахус»), аудіо- та відеофіксація відбувається автоматично. У подальшому технічний носій із записом допиту дитини приєднується до матеріалів кримінальної справи.

### III. Характеристика психологічних особливостей дітей різного віку, які необхідно враховувати під час допиту

#### 3.1. Дошкільний вік (від 3 до 6 років)

Формулюючи запитання для дитини дошкільного віку, слід пам'ятати про таке.

##### *Орієнтація у часі:*

- діти дошкільного віку запам'ятовують емоційно забарвлені події: було свято, день народження, новий рік, змагання тощо;
- орієнтуються у часі доби та порох року через такі описи: було світло, ранок або темно, була ніч, на вулиці було холодно, зима тощо.

##### *Опис події:*

- діти дошкільного віку покладаються на тактильні відчуття та пояснюють явища через дію, які підкріплюють тактильними рухами, але у них можуть виникати складнощі з вербалізацією та роз'ясненням того, що відбувалось;
- діти дошкільного віку здатні описати предмет та його властивості: якого кольору? якої форми? як працює? що ним роблять?;
- до кінця дошкільного віку з'являється тенденція узагальнення, встановлення зав'язків: наприклад, діти можуть описати сам процес, що відбувався з ними, у вигляді гри та правил, які пропонував дорослий, але не можуть зрозуміти та пояснити його дії.

##### *Налагодження взаємодії:*

- для встановлення контакту з дитиною дошкільного віку важливо взаємодіяти з використанням елементів гри, саме так можна отримати необхідну інформацію;
- діти дошкільного віку моделюють життя дорослих через гру;
- діти дошкільного віку залежать від думки та схвалення дорослого та хочуть/прагнуть відповідати його очікуванням;
- діти дошкільного віку розрізняють «свій», «чужий», «добре», «погано» за допомогою та з позиції дорослого.

##### *Віковою нормою є:*

- діти дошкільного віку схильні фантазувати, надають людських якостей неживим предметам, що є нормою розвитку;
- діти дошкільного віку не здатні контролювати власних емоцій, оскільки в них остаточно не сформована лімбічна частина мозку, яка відповідає за контроль емоцій;
- діти дошкільного віку запам'ятовують емоційно забарвлені події;
- для дітей дошкільного віку характерна статева ідентифікація; дитина усвідомлює себе хлопчиком чи дівчинкою.



## 3.2. Молодший шкільний вік (від 6 до 10-11 років)

Формулюючи запитання для дитини молодшого шкільного віку, слід пам'ятати про таке.

### Орієнтація у часі:

- дитина молодшого шкільного віку орієнтується в часі та днях тижня, але не усвідомлює часових проміжків;
- може згадати події, які відбулись декілька тижнів тому.

### Опис події:

- у дітей молодшого шкільного віку розвивається абстрактне мислення, здатність логічно міркувати й уважно слухати, спостерігати і запам'ятовувати, аналізувати і робити висновки;
- можуть визначати місця предметів (праворуч, попереду, позаду, тощо);
- дитина молодшого шкільного віку точно сприймає предмети, події і взаємозв'язок між ними, якщо їх можна дослідити особисто;
- дитина молодшого дошкільного віку розповідає про час події, орієнтуючись на режим та шкільний графік занять («це було після уроків», «на уроці фізкультури», «коли я йшла на танці», «я робила уроки і тут...»);
- у дитини молодшого дошкільного віку актуалізується робота усіх аналізаторів, тому вона відтворює події описом того, що бачила, що чула, яке було на дотик та на смак.

### Налагодження взаємодії:

- у 7-річної дитини з'являється логіка почуттів, переживання набувають нового сенсу, між ними встановлюються зв'язки, стає можливою боротьба переживань;
- дитина молодшого шкільного віку визначає «добре» чи «погано» під впливом дорослого;
- її увага відрізняється невеликим об'ємом та малою стійкістю; дитина може зосереджено займатися однією справою протягом 10–20 хвилин;
- дитина молодшого шкільного віку орієнтується в базових емоціях та може їх зв'язувати з подією, що відбулась («мені було боляче та страшно», «він злився, кричав, а потім ударив»);
- у дитини молодшого шкільного віку з'являється відчуття сорому та готовність/схильність брати провину на себе за подію, що відбулась.

### Вікові норми:

- у дитини молодшого шкільного віку смислова орієнтація у власних діях стає важливою стороною внутрішнього життя, водночас виключається імпульсивність і втрачається безпосередність; дитина розмірковує перш ніж діяти, починає приховувати свої переживання і хвилювання, прагне не показувати іншим, що їй погано;
- самооцінка відзначається зниженою стабільністю й залежить від оцінок учителя або значущого дорослого;
- продовжує розвиватись пам'ять, дитина мимоволі запам'ятовує більше ніж раніше, особливо те, що пов'язано з яскравими наочними посібниками або образами-спогадами тощо;
- у дитини молодшого шкільного віку з'являється особлива вольова дія – вчинок, орієнтований на інтереси оточуючих її людей;
- дитина молодшого шкільного віку починає більш критично сприймати навколишній світ, більш гостро реагувати на несправедливість, на утиск почуття власної гідності.

### 3.3. Підлітковий вік (від 10-11 до 15 років)

**Формуючи запитання дитині підліткового віку, слід пам'ятати про таке.**

#### **Орієнтація у часі:**

- діти підліткового віку достатньо добре орієнтуються у часі, однак частіше, ніж дорослі, помиляються у визначенні відстані, відрізків часу, послідовності дій.

#### **Опис події:**

- діти підліткового віку здатні описувати подію через емоційну реакцію, тактильні відчуття, але плутають факти у розповіді за часовим проміжком; підлітки спочатку описують свої почуття, переживання, а потім за допомогою дорослого можуть деталізувати подію;
- діти підліткового віку можуть здійснювати опис події, покладаючись на власні переживання («Мені було страшно, я не могла закричати та втекти, ноги були як ватні»); у ході розповіді підліток часто слідує не ходу подій, а своїм асоціаціям, проте його не можна квапити, обривати, договорювати за нього; якщо підліток у стані збудження або пригнічений подією злочину чи фактом затримання, доцільно обмежитись допитом лише в обсязі, необхідному для невідкладних слідчих дій, а детальний допит ненадовго відкласти; велике значення під час допиту має етап запитань та відповідей, тому доречно ґрунтуватись на асоціаціях, які відповідають обсягу знань та колу інтересів допитуваного; підліткам легше впізнати предмет чи місце ніж, описати його;
- підлітки частіше від дорослих помиляються у визначенні відстані, відрізків часу, послідовності дій;
- можуть використовувати поняття, терміни, які застосовують дорослі, перекручуючи та не розуміючи їх реального змісту, соромлячись запитати чи попросити пояснень.

#### **Налагодження взаємодії:**

- емоційний фон у підлітковому віці стає нестабільним через гормональний сплеск, дитина змушена постійно пристосовуватися до фізичних і фізіологічних змін;
- формується новий образ фізичного «Я», тому дитина гостро переживає дійсні та уявні вади зовнішності;
- через гормональні зміни спостерігається зміна настрою від депресивного до імпульсивного; адреналін, запускаючи зростання організму, призводить до надмірної імпульсивності, гормон дофамін дещо знижує болісність процесів, що відбуваються швидко та непропорційно, але призводить до зниження настрою та навіть до депресивних тенденцій;
- підліткам притаманна особистісна нестабільність, формується готовність до рівноправного життя у світі дорослих, аде до справжньої дорослості ще далеко фізично, психологічно і соціально, тому в доросле життя дитина ще включитися не може, але прагне і претендує на рівні права з дорослими;
- підліток діє імпульсивно, керуючись емоціями та почуттями, але не в змозі встановлювати причинно-наслідкових зав'язків та передбачати наслідки;
- підлітку властива точність сприйняття і тривалість утримання в пам'яті деталей події та властивостей предметів, які зацікавили;
- важливо підсилювати відчуття компетентності та значущості наданої підлітком інформації; не відволікатись під час його розповіді на сторонні справи, застосовувати активне слухання (наприклад, реагувати на розповідь кивками голови), надавати емоційну підтримку;
- у взаємодії з підлітками важливо ініціювати та посилювати їхню готовність до співпраці з дорослим («мені важливо почути твою думку», «розкажи, що сталося від самого початку, що пам'ятаєш та що для тебе важливо розповісти»).



### **Вікові норми:**

- підліткам притаманна активізація та складна взаємодія гормонів росту і статевих, що викликає інтенсивний фізичний і фізіологічний розвиток;
- почуття дорослості стає центральним новоутворенням молодшого підліткового віку;
- підліткова самостійність проявляється, в основному, у прагненні до відокремлення від дорослих, звільнення від їхньої опіки, контролю, а також у різноманітних захопленнях – заняттях, які не пов'язані з навчанням;
- емоційну нестабільність посилює сексуальне збудження, що супроводжує процес статевого дозрівання;
- у спілкуванні з дорослими підліткам не обов'язково досягати глибокого саморозкриття та відчувати реальну психологічну близькість; думки і цінності, які отримують від дорослих, вони перевіряють у спілкуванні з однолітками.

## **3.4. Рання юність (від 15 до 18 років)**

Формулюючи запитання дитині віку ранньої юності, слід пам'ятати про таке.

### **Орієнтація у часі:**

- діти віку ранньої юності можуть пригадати події, які відбувались декілька років тому, здатні описати подію в часовій перспективі розвитку взаємодії, характеру дій, наслідків (минуле, сьогодення та майбутнє).

### **Опис події:**

- діти віку ранньої юності здатні аналізувати події з позиції морально-етичних норм, причинно-наслідкових зв'язків, описати характер взаємодії і багаторазовість, пригадати події, які були в минулому, порівняти їх із сьогоденням та як ця подія може вплинути на теперішнє чи майбутнє;
- схильні виправдовувати вчинки значущих дорослих з позиції власної відповідальності, відчуття провини та сорому («я не справилась/-вся»);
- володіють **складною системою способів довільного запам'ятовування**.

### **Налагодження взаємодії:**

- діти віку ранньої юності орієнтовані на взаємодію з дорослими та їхній досвід у вирішенні певних ситуацій; для них важлива думка дорослих, оцінка їхніх дій та вчинків, а також рівність і повага у взаємодії;
- емоційна сфера стає більш насиченою та гнучкою порівняно з підлітком, зростає керованість та контрольованість;
- відносини з дорослими, хоча і стають довірливими, зберігають певну дистанцію, зміст такого спілкування залишається особистісно значущим для дитини, але інформаційно неінтимним.

### **Вікові норми:**

- прискорення біологічного дозрівання (акселерація) й уповільнення соціального;
- фізичний розвиток у темпах уповільнюється, зростання розміру внутрішніх органів відбувається пропорційно до показників судинної та м'язової систем, у нервовій системі гальмівні процеси рівноважені процесами збудження;

- соціальна ситуація розвитку зумовлюється підготовкою до вступу в самостійне життя;
- центральним новоутворенням особистості в ранній юності є готовність дитини до життєвого самовизначення;
- головне новоутворення психіки – світогляд;
- у взаєминах з батьками зберігається прагнення до рівності й автономії;
- у товаристві ровесників юнацтво задовольняє гострі потреби в емоційному теплі, розумінні, визнанні власної значущості;
- коло спілкування старшокласників відзначається як розширенням його сфери, так і поглибленням взаємин;
- виникають юнацькі неформальні об'єднання, що **створюють юнацьку субкультуру** та прагнуть функціонувати за межами контролю й опіки з боку батьків та педагогів;
- виникає **юнацька дружба**, що є більш стійка і глибока, ніж підліткова;
- з'являється **потреба в коханні**, яке в цьому віці оповите мріями та романтикою, мало орієнтоване на реальні особистісні риси одне одного;
- пізнавальні процеси набувають стійкої довільності, інтелектуальної складності, диференційованості та інтегрованості, однак юнакам складно спрямовувати свою пізнавальну активність на навчальний матеріал через те, що вони надто заглиблені у свої особистісні проблеми;
- у вольовій сфері зростає рівень свідомого самоконтролю, пов'язаного з прагненням відповідати вимогам групи, однак самоконтроль ще нестійкий і ситуативний, що створює сприятливий ґрунт для появи у юнаків акцентуацій характеру;
- інтенсивно розвивається сприймання себе як особи певної статі;
- загострюється потреба переосмислення свого «Я», що пов'язана з різкими й бурхливими змінами зовнішності, з появою нових переживань, з перспективами життєвого самовизначення;
- посилюється самоспостереження, рефлексія власних переживань, інтерес до внутрішнього світу людини взагалі;
- самооцінка в ранній юності стає більш диференційованою, раціональною, аргументованою;
- старшокласники так само, як і підлітки, схильні наслідувати одне одного і самостверджуватися в очах однолітків внаслідок за допомогою дійсних чи уявних досягнень;
- інтерес викликають дорослі, чий досвід, знання допомагають орієнтуватися в питаннях, пов'язаних із майбутнім життям;
- самовизначення, як професійне, так і особистісне, стає центральним новоутворенням ранньої юності; це нова внутрішня позиція, що включає усвідомлення себе як члена суспільства та прийняття свого місця в ньому; водночас повноцінне становлення особистості проходить через пошуки і сумніви, характерні для юнацького віку;
- юнаки більше цікавляться загальноприйнятими цінностями, більшою мірою орієнтуються на оцінку оточення, спираються на авторитет;
- у відносному прагненні до самостійності діти зберігають потребу в життєвому досвіді і допомозі старших; сім'я залишається тим місцем, де вони відчують себе спокійно і впевнено.



## IV. Характеристика психологічних особливостей дітей, які постраждали від кримінальних правопорушень

Виділяють такі характеристики психологічних особливостей дітей, які постраждали від кримінальних правопорушень, зокрема насильства:

- порушення відчуття безпеки та довіри до дорослих (формування у дитини установок: «світ небезпечний», «нікому не можна довіряти»);
- травматичні переконання: «я поганий/-на», «я винний/-на»;
- агресія, направлена на себе або на навколишнє оточення (насильство, яке зазнала дитина, вона спрямовує на навколишнє оточення або на себе»);
- формування «складної» поведінки (через поведінку, емоції дитина повідомляє про потреби, намагається привернути увагу до себе, своїх негараздів);
- психосоматичні прояви – порушення функціонування шлунково-кишкового тракту, серцево-судинної системи, шкірні захворювання тощо;
- порушення функціонування когнітивних процесів (складно концентрувати увагу, запам'ятовувати нову інформацію);
- високий рівень стресу;
- порушення стосунків у родині зокрема та контакту з дорослими взагалі;
- гіпо- або гіперактивність, внаслідок яких виникає складність сконцентруватись, ризикована поведінка;
- поведінка самоушкодження;
- знецінення себе, негативні «Я-висловлювання»;
- девіантна, делінквентна поведінка;
- повернення влади та контролю над власним життям через протиправну поведінку (дитина, яка постраждала від насильства, намагається повернути собі владу через позицію «агресора», який володіє силою та намагається перестати бути «жертвою»);
- прояви насильства над тваринами;
- нездатність вчитися.

## V. Рекомендації щодо облаштування місця проведення допиту дитини суддею

Національне законодавство не містить окремих положень щодо необхідності облаштування місця проведення допиту дитини суддею як спеціально облаштованої зали судових засідань. Разом з тим, відповідно до міжнародного стандарту, який закріплений у п. 14.2 Пекінських правил, судовий розгляд має відповідати інтересам неповнолітнього і здійснюватися в атмосфері розуміння, що дозволить йому вільно висловлювати свою точку зору. Інший міжнародний стандарт, закріплений у Керівних принципах Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей (п. 61), встановлює, що судові засідання за участю дітей повинні бути адаптовані до темпу та тривалості концентрації уваги дитини (сплановані регулярні перерви, слухання не повинні тривати надто довго). Для полегшення участі дітей та для підтримки їх емоційної стійкості відволікання під час судового засідання та порушення його регламенту мають бути зведені до мінімуму.

Якщо допит дитини відбувається у залі судового засідання, важливо, щоб сама зала відповідала таким **критеріям**:

- відсутня стаціонарна металева огорожа (грати) або кабіна для обвинуваченого;
- усі учасники судового засідання розміщуються на одному рівні (без підвищення);
- відсутні будь-які бар'єри між учасниками судового розгляду;
- забезпечується перебування дитини незалежно від її процесуального статусу у безпосередній близькості до її законного представника, адвоката та психолога;
- відсутні перешкоди, які б заважали дитині бачити та чути все, що відбувається під час судового розгляду;
- наявна можливість обмежити доступ сторонніх осіб у приміщення або ж спостереження за засіданням сторонніми особами поза ним (наприклад, крізь вікно);
- вимкнені усі мобільні телефони;
- наявність зручних меблів для дитини;
- відсутність зайвих предметів, які можуть відволікати увагу дитини;
- зала судових засідань має відповідати критерію «безпечне місце».

На фото: спеціально облаштована зали судових засідань для розгляду справ за участю дітей у Бахмацькому районному суді Чернігівської області.







## VI. Роль різних суб'єктів під час допиту дитини у судовому засіданні

### Суддя

**Роль** судді під час допиту дитини у судовому засіданні є ключовою, оскільки він фактично керує усім ходом його проведення, й оцінка показань дитини залежить від нього. Перед судом у підготовці допиту та під час нього постають такі **виклики**:

- володіти знаннями та навичками застосування підходів, дружніх до дитини, що базуються на повазі до її особистості, врахуванні її вразливості, вікових особливостей, ступеня зрілості, вмінні визначати її потреби;
- дотримуватись та спонукати до дотримання іншими учасників кримінального провадження принципів правосуддя, дружнього до дитини (найкращі інтереси дитини, участь, гідність, захист від дискримінації, верховенство права);
- володіти знаннями та навичками практичного застосування в допиті дитини «формули» ефективної взаємодії з дитиною «безпечний дорослий + безпечне місце = дитина у безпеці»;
- володіти знаннями та навичками практичного застосування рекомендацій щодо проведення допиту дитини відповідно до рекомендованих фаз (етапів) допиту (попередня фаза, вступна фаза, фаза вільної розповіді, фаза детальних запитань, заключна фаза);
- спілкуватися з дитиною поважно та делікатно впродовж допиту, спонукати інших залучених осіб до відповідного спілкування з нею;
- забезпечити, щоб суд та інші залучені особи спілкувалися з дитиною зрозумілою для нею мовою відповідно до її віку;
- перед початком допиту роз'яснити дитині її процесуальний статус та права;
- забезпечити проведення допиту в обстановці, яка є прийнятною для дитини;
- забезпечити ознайомлення дитини з приміщенням суду та залом судового засідання до початку допиту;
- роз'яснити дитині ролі осіб, які беруть участь у судовому засіданні під час її допиту (суддя, секретар судового засідання, прокурор, захисник); якщо дитина не обізнана з ролями інших залучених осіб, так само їх роз'яснити (законний представник, адвокат дитини, представник органу опіки та піклування, психолог);
- роз'яснити дитині право на безоплатну правову допомогу відповідно до Закону України «Про безоплатну правову допомогу»;
- у випадках конфлікту інтересів між дитиною та її законними представниками компетентним органом забезпечити призначення іншого законного представника поглядів та інтересів дитини;
- забезпечити, щоб під час допиту у суді дитини була захищена від будь-якої інформації, яка може завдати шкоди її добробуту;
- забезпечити, щоб допит у суді був адаптований до темпу та тривалості концентрації уваги дитини відповідного віку (мають бути передбачені перерви, а слухання справи не має тривати надто довго, будь-які дії, що можуть відволікати дитину, мають бути зведені до мінімуму);

- забезпечити, наскільки це можливо, щоб допит дитини у суді відбувався у дружній до дитини обстановці, що відповідає критерію «безпечне місце», за можливості у спеціалізованих залах судових засідань;
- забезпечити, щоб допит дитини у суді проводився за участі психолога, який може ставити дитині запитання зрозумілою для дитини мовою, в чому зацікавлений суд та інші учасники судового процесу;
- забезпечити, щоб допит дитини у суді відбувався без прямого контакту та спілкування між потерпілою дитиною або дитиною, яка є свідком, та підозрюваним/обвинуваченим; дитині має бути забезпечена можливість надавати свідчення у суді не в присутності підозрюваного/обвинуваченого;
- розглянути можливість здійснити допит потерпілої дитини та дитини свідка шляхом виїзного засідання поза межами суду у спеціалізованому дружньому для дитини приміщенні (до прикладу «Зеленій кімнаті» або центрі «Барнахус»), що відповідає найкращому інтересу дитини;
- надавати належну оцінку заявам та свідченням дитини, які не можуть вважатися недійсними або ненадійними з огляду на її вік;
- забезпечити можливість перегляду відеозапису допиту дитини у досудовому розслідуванні з метою уникнення її додаткової травматизації під час повторного допиту в суді, що відповідає її найкращим інтересам;
- за потреби забезпечити присутність лікаря на допиті дитини;
- відводити запитання, поставлені дитині учасниками судового провадження.

## Психолог

**Роль** психолога під час допиту дитини у судовому засіданні є достатньо важливою. Володіючи спеціальними знаннями, він може сприяти проведенню допиту, що найменш травмує психіку дитини. КПК передбачає обов'язкову участь психолога, що як учасник судового провадження має право ставити запитання та протестувати проти запитань його інших учасників. Перед психологом під час допиту дитини у судовому засіданні постають такі **завдання**:

- допомогти судді/суду у налагодженні контакту та взаємодії з дитиною;
- допомогти судді/суду сформулювати запитання, які будуть зрозумілими для дитини відповідного віку;
- зменшити рівень ретравматизації дитини;
- в разі потреби надати їй психологічну допомогу.

**Переваги залучення психолога до участі в допиті дитини суддею/судом на кожній фазі (етапі) допиту**

<p><b>Попередня фаза</b></p>	<ul style="list-style-type: none"> <li>• оцінка ступеня розвитку дитини, її індивідуальних та психологічних особливостей;</li> <li>• підготовка формулювань запитань мовою, зрозумілою для дитини та з урахуванням її вікових та психологічних особливостей;</li> <li>• підготовка допоміжних засобів налагодження взаємодії з дитиною та визначення методик роботи з нею;</li> </ul>
------------------------------	---



<b>Вступна фаза</b>	<ul style="list-style-type: none"><li>• допомога в адаптації дитини до умов, в яких буде проводитись допит;</li><li>• налагодження контакту з дитиною і надання їй відчуття безпеки, завдяки якому дитина зможе говорити про обставини, що з нею сталися;</li><li>• посилення у дитини відчуття контролю над ситуацією у процесі допиту, що знизить рівень стресу і допоможе концентруватися на розповіді;</li><li>• роз'яснення дитині її прав та особливостей допиту зрозумілою для неї мовою;</li></ul>
<b>Фаза вільної розповіді</b>	<ul style="list-style-type: none"><li>• супровід дитини в процесі вільної розповіді та відтворенні подій, які з нею сталися;</li><li>• психологічна підтримка емоційних і тілесних проявів дитини під час розповіді;</li><li>• надання дитині можливості розповісти про подію з найменшою травматизацією або без неї;</li><li>• допомога дитині безпечно звільнитись від негативних спогадів та інтегрувати їх у досвід;</li></ul>
<b>Фаза детальних запитань</b>	<ul style="list-style-type: none"><li>• сприяння дитині в об'єднанні та відтворенні спогадів через когнітивний, емоційний, тілесний та поведінковий рівні за допомогою відповідних запитань;</li><li>• допомога дитини в опрацюванні та відтворенні досвіду;</li><li>• отримання максимально детальної інформації про подію з відповідей дитини на запитання, сформульовані відповідно до віку та психологічному стану дитини;</li></ul>
<b>Заключна фаза</b>	<ul style="list-style-type: none"><li>• психологічна підтримка та допомога дитині;</li><li>• безпечне для психіки дитини завершення допиту в судовому засіданні.</li></ul>

## Участь педагога

Чинний КПК дозволяє залучення педагога до допиту дитини під час судового засідання, однак це не завжди відповідає її найкращим інтересам.

Відповідно до результатів дослідження «Особливості розслідування та судового розгляду справ, пов'язаних із сексуальним насильством щодо дитини, зокрема онлайн, та торгівлею дітьми», ініційованого за підтримки Уповноваженого Президента України з прав дитини у 2020 році, 97,9% респондентів з числа суддів, прокурорів, адвокатів, слідчих, ювенальних поліцейських, представників служб у справах дітей зазначили необхідність залучення психолога до проведення опитування та допиту дитини. Норми КПК так само передбачають залучення педагога до проведення допиту дитини. Відповідно, це є правом судді/суду залучити психолога або педагога. Разом з тим у рамках дослідження респонденти навели аргументи, чому педагога не слід залучати до проведення допиту:

- педагог може тиснути на дитину, а вона може боятися його;
- дитина може не довіряти педагогові;
- є ризик розголошення інформації про подію та порушення конфіденційності;
- дитина може соромитися надавати показання про подію та мати побоювання, що дізнавшись, вчитель змінить до неї ставлення;
- дитина може психологічно залежати від педагога закладу, в якому навчається, або ж їй буде незручно спілкуватися/контактувати з педагогом;
- дитині складно розповісти про ситуацію людині, яка її знає;
- педагог, на відміну від психолога, не має спеціальних навичок проведення допиту, дружнього до дитини, відповідно до її віку та розвитку;
- залучення педагога до участі в допиті дитини не має на практиці позитивних підтверджень, оскільки педагог не володіє належними психологічними навичками для встановлення контакту з дитиною.

**З огляду на зазначене судді/суду слід звернути увагу на забезпеченні участі саме психолога в допиті дитини.**

## Законний представник

КПК України встановлює обов'язкову участь законного представника під час допиту дитини незалежно від її процесуального статусу. **Роль** законного представника під час допиту дитини полягає у забезпеченні найкращих інтересів дитини в усьому, що стосується її прав та інтересів.

Перед законним представником дитини під час її допиту у судовому засіданні стоять такі **завдання**:

- приділяти належну увагу поглядам та думкам дитини;
- передовсім враховувати її права та інтереси;
- забезпечувати цілісність психологічного та фізичного благополуччя дитини.

Якщо дії чи інтереси законного представника суперечать інтересам дитини, яку він представляє, за рішенням судді/суду, такий законний представник замінюється іншим з числа осіб, зазначених ч. 2 ст. 44 КПК.

## Представник органу опіки та піклування

Представника органу опіки та піклування може бути залучений до допиту дитини в судовому засіданні як **законний представник** у разі відсутності батьків або з інших причин, що не суперечить нормам КПК.

## Лікар

КПК або іншими нормативно-правовими актами не визначено, за яких умов під час допиту дитини участь лікаря є обов'язковою. Однак під час допиту дитини з розладом спілкування й іншими розладами нервово-психічного розвитку слід забезпечити участь лікаря. Допит дітей такої категорії потребує особливого підходу та допомоги лікаря, оскільки дитина може мати мовленнєві труднощі (розуміння, говоріння тощо), проблеми з мисленням чи обґрунтуванням, слухом, зором, пересуванням, відчуттями та поведінкою, іншими особливостями стану здоров'я.



## **Захисник, який діє в інтересах дитини**

**Роль** захисника, який діє в інтересах дитини, окрім забезпечення дотримання процесуальних прав дитини, полягає у визначенні думки дитини щодо справи, в якій вона бере участь, та забезпеченні, щоб її думка була почутою усіма учасниками кримінального провадження.

Перед захисником, який діє в інтересах дитини під час її допиту у судовому засіданні, постають такі **завдання**:

- забезпечити, щоб усі учасники судового засідання розглядали дитину як суб'єкт правовідносин;
- доносити думку дитини до всіх учасників судового провадження;
- забезпечити право дитини бути почутою;
- в разі наявності звертати увагу суду на конфлікт інтересів між дитиною та законним представником;
- надати дитині всю необхідну інформацію та роз'яснити можливі наслідки її поглядів та/або думок.

## **Представник служби у справах дітей та уповноважений підрозділ органу Національної поліції**

**Роль** представника служби у справах дітей та уповноваженого підрозділу органу Національної поліції полягає у сприянні з'ясуванню судом обставин вчинення суспільно небезпечного діяння та характеристик особи дитини, яку обвинувачують у вчиненні кримінального правопорушення, що максимально сприятиме застосуванню до неї примусових заходів виховного характеру, якщо є підстави для їх застосування.

## VII. Допит дитини різного процесуального статусу у судовому засіданні за методикою «Зелена кімната»

### 7.1. Допит дитини, яка має статус свідка та потерпілої особи

**Дії судді/суду, що передують судовому засіданню, на якому буде здійснюватися допит дитини:**

- детально вивчити інформацію про дитину, переглянути відеофіксацію допиту, якщо таке здійснювалось;
- попередньо поспілкуватись із залученим психологом, обговорити формулювання запитань дитині, які їй доречно поставити під час допиту;
- визначити, які саме питання ставитиме дитині суддя/суд, а які психолог;
- перевірити готовність технічних засобів та інтернет-зв'язку до допиту в режимі відеоконференції;
- попередньо ознайомити дитину із залом судового засідання (іншого приміщення, де відбуватиметься допит), з'ясувати у дитини, де б їй було зручніше сидіти.

У випадках, коли це необхідно для об'єктивного з'ясування обставин та/або захисту прав малолітнього чи неповнолітнього свідка, за ухвалою суду він може бути допитаний поза залом судового засідання в іншому приміщенні з використанням відеоконференції (дистанційне судове провадження).

#### **Видалення дитини, яка МАЄ СТАТУС СВИДКА, із зали судового засідання**

Перед початком судового розгляду головуючий дає розпорядження про видалення дитини, яка має статус свідка, із зали судового засідання. Важливо, щоб дитина перебувала поза межами зали судового засідання з дорослим, якому вона довіряє та який може забезпечити їй безпечне перебування у приміщенні суду.

#### **Початок допиту дитини**

**Дитина-свідок:** головуючий дає розпорядження розпоряднику запросити дитину, яка має статус свідка, до зали судового засідання та починає допит.

**Потерпіла дитина:** головуючий сам звертається до дитини, яка вже перебуває у залі судового засідання, або дає розпорядження розпоряднику запросити дитину до зали судового засідання.

#### **Вручення пам'яток учасникам та роз'яснення їхніх прав у судовому провадженні**

Головуючий з'ясовує в учасників судового провадження, чи вручені їм пам'ятки про їхні права та обов'язки та роз'яснює їх в разі потреби.

До початку допиту дитини головуючий роз'яснює законному представникові, педагогу, психологу або лікарю, які присутні у залі судового засідання, їхні права та обов'язки, зокрема:

- обов'язок бути присутніми під час судового засідання;
- право ставити запитання дитині;
- право протестувати проти запитань, які були поставлені іншими учасниками судового провадження.



### **Встановлення відомостей про дитину та роз'яснення дитині її прав**

Перед початком допиту головуючий встановлює відомості про дитину. В потерпілої дитини з'ясовує, які в неї стосунки з обвинуваченим, а в дитини-свідка – про стосунки з обвинуваченим та потерпілим.

Головуючий звертається до дитини та роз'яснює її права під час здійснення допиту. Головуючий може пояснити, хто є учасниками процесу (прокурор, адвокат, законні представники тощо), яка їхня роль у розгляді справи. А також з'ясовує, чи розуміє дитина, де і навіщо вона зараз, та як саме усе відбуватиметься.

Важливо уникати формального підходу та роз'яснювати дитині її права зрозумілою для неї мовою:

- звернутися по допомогу до дорослих, які супроводжують дитину;
- відмовитись відповідати, якщо відповідь стосується дитини, її батьків або родичів і, на думку дитини, інформація, яку вона розкаже, може їм зашкодити;
- висловлювати власну думку;
- користуватися за потреби попередньо зробленими нею записами.

Головуючий запитує, чи зрозумілі дитині її права, та за потреби обговорює з нею, як вона їх розуміє.

Важливо сказати дитині про можливість зробити перерву, якщо вона захоче до туалету або попити води, попередивши про це головуючого.

### **Роз'яснення дитині обов'язку говорити правду**

Дитину, якій виповнилось шістнадцять років, головуючий попереджає про кримінальну відповідальність за відмову від надання показань і за завідомо неправдиві показання.

Дитині, яка є свідком у справі та не досягла шістнадцятирічного віку, головуючий роз'яснює обов'язок про необхідність давати правдиві показання. Дитину, яка не досягла шістнадцятирічного віку, суд не попереджає про кримінальну відповідальність за відмову від надання показань і за завідомо неправдиві показання.

На цьому етапі суд може скористатись допомогою психолога, який пояснить дитині обов'язок говорити правду з урахуванням її вікових особливостей та рівня розвитку.

### **Приведення дитини до присяги**

Якщо перешкод для допиту не встановлено, дитину, якій виповнилось шістнадцять років, головуючий приводить до присяги та просить повторити за суддею текст такого змісту: «Я, (прізвище, ім'я, по батькові) присягаю говорити суду правду і лише правду».

Суд зобов'язаний контролювати хід допиту дитини з урахуванням дотримання усіма учасниками найкращих її інтересів.

Допит важливо розпочати з короткої розмови з дитиною на безпечну для неї (нейтральну) тему, пам'ятаючи, що її метою є зменшення напруги та посилення у дитини почуття безпеки.

Головуючому важливо під час допиту звертати увагу на стан дитини, міміку тембр голосу тощо і не припускати формального байдужого спілкування.

Суд особисто або через психолога ставить дитині питання, які спонукатимуть її до вільної розповіді і готовності розказати про обставини, свідком яких вона стала. Важливо не перебивати дитину та не пришвидшувати темп її говоріння.

Після надання дитиною інформації у формі вільної розповіді, слід роз'яснити їй, що деякі факти потребують уточнення, тому дитині будуть поставлені додаткові запитання у певній послідовності, про які вже згадувалося вище.

Свідка обвинувачення, потерпілого першим допитує прокурор.

Свідка захисту першим допитує захисник, а якщо обвинувачений взяв захист на себе, то – обвинувачений (прямий допит).

Під час прямого допиту не дозволяється ставити навідних запитань, в яких фактично є відповідь, її частина або підказка до неї. Після прямого допиту протилежній стороні кримінального провадження надається можливість перехресного допиту свідка. Під час перехресного допиту ставити навідні запитання дозволяється.

На наступному етапі дитині можуть бути поставлені запитання потерпілим, його представником, законним представником та іншими учасниками судового провадження.

Якщо дитина висловлюється нечітко, суд має право отримати конкретну відповідь «так» чи «ні».

Після того як дитина відповість на запитання, поставлені головуючим або психологом, суд звертається до інших учасників судового провадження з метою з'ясування, чи є у них запитання до дитини, котру допитують у судовому порядку.

Головуючий має право зняти запитання, що не стосується суті кримінального провадження.

Наприкінці допиту дитини важливо запитати у неї, чи бажає вона щось додати.

Завершуючи допит, важливо подякувати дитині за взаємодію.

## **Дії судді/суду після допиту дитини**

Після проведення допиту важливо поговорити з дитиною на нейтральну тему. Поцікавитись у неї, які має плани на майбутнє, тощо. Це знизить рівень напруги дитини.

Якщо допит викликав у дитини негативні емоції та почуття, залучений психолог може надати першочергову психологічну допомогу.

## **7.2. Допит дитини, яка має статус обвинуваченої особи**

### **Дії судді/суду, які передують відкриттю судового засідання, на якому буде здійснюватися допит дитини:**

детально вивчити зібрану в досудовому розслідуванні інформацію про дитину:

- стан її здоров'я;
- рівень розвитку;
- соціально-психологічні риси;
- склад сім'ї, обстановку в ній, взаємини між дорослими членами сім'ї та дітьми, ставлення батьків до виховання дитини, форми контролю за її поведінкою, матеріально-побутові умови сім'ї;
- обстановку в школі, іншому навчальному закладі або на виробництві, де навчається/працює дитина, її ставлення до навчання чи роботи, взаємини з вихователями, учителями, однолітками, характер та ефективність виховних заходів, що раніше застосовувалися до дитини;
- зв'язки і поведінку дитини поза сім'єю, навчальним закладом та роботою;
- наявність дорослих підбурювачів та інших співучасників кримінального правопорушення.





## Початок допиту дитини

Допит дитини, яка обвинувачується у вчиненні кримінального правопорушення, обов'язково відбувається в присутності захисника. Під час допиту можуть бути присутні інші учасники кримінального провадження, зокрема:

1. законний представник, педагог або психолог, лікар (за потреби), якщо:
  - дитина не досягла 16 років;
  - дитину визнано розумово відсталою;
  - за клопотанням захисника;
2. представник служби у справах дітей;
3. представник уповноваженого підрозділу органу Національної поліції.

### **Роз'яснення прав учасникам майбутнього допиту**

Головуючий роз'яснює право ставити запитання дитині законному представнику, педагогу, психологу, лікарю, представникам служби у справах дітей та уповноваженого підрозділу органу Національної поліції.

Головуючий звертається до дитини та роз'яснює її права на допиті. Може пояснити, де знаходяться учасники процесу і яка їхня роль у розгляді справи (прокурор, адвокат, законні представники тощо), з'ясувати у дитини, чи розуміє вона, що й як відбувається. Важливо уникати формального підходу та роз'яснити дитині зрозумілою для неї мовою її права:

- не говорити нічого щодо підозри проти неї чи обвинувачення, попередити, що у будь-який момент вона може відмовитися від відповіді на запитання;
- давати пояснення, показання щодо підозри, обвинувачення, а також в будь-який момент відмовитися від їх надання;
- звернутися по допомогу до дорослих, які супроводжують дитину;
- говорити зрозумілою для неї мовою так, як вона може;
- користуватися зробленими нею записами;
- висловлювати свою думку, зауваження, ставити запитання. Головуючий запитує у дитини, чи зрозуміла вона свої права, і, якщо це потрібно, обговорити, як саме вона їх зрозуміла.

Важливо повідомити дитині, що у будь-який час можна зробити перерву, якщо дитина захоче в туалет або попити води, достатньо лише про це повідомити головуючому.

### **Надання показань дитиною**

Допит дитини розпочинається з пропозиції головуючого дати дитині показання щодо кримінального провадження.

Суд зобов'язаний контролювати хід допиту дитини з урахуванням дотримання усіма учасниками її найкращих інтересів.

Головуючому важливо уникати формального підходу до допиту дитини. Важливо звертати увагу на її загальний стан, міміку, тембр голосу. Спілкування з дитиною передовсім має бути емпатичним.

Після того як дитина надала показання, першим її допитує прокурор, а потім – захисник. Потім дитині можуть поставити питання інші учасники кримінального провадження.

Якщо дитина висловлюється нечітко, суд має право отримати конкретну відповідь «так» чи «ні».

Головуючий має право протягом всього допиту дитини ставити їй запитання для уточнення і доповнення наданих нею відповідей. Важливо, щоб дитина розказала суду про обставини, що мають бути встановлені у кримінальному провадженні стосовно неї відповідно до вимог ст. 485 КПК.

Головуючий має право зняти запитання, що не стосуються суті кримінального провадження.

Наприкінці допит важливо запитати у дитини, чи бажає вона щось додати.

Завершуючи допит, важливо подякувати дитині за взаємодію.

### **Дії судді/суду після допиту дитини**

Після проведення допиту важливо поспілкуватися з дитиною на нейтральну тему. Поцікавитись, які має плани на майбутнє. Така поведінка судді/суду знизить рівень напруги дитини.

Якщо допит викликав у неї негативні емоції та почуття, залучений психолог може надати дитині психологічну допомогу.



## Використана література

1. Будзиньська А. Як опитувати дитину. Порадник для фахівців, які беруть участь в опитуванні малолітніх свідків та потерпілих / Будзиньська А. – W.: E.D.-DRUK-KACZMARCZYK, 2007. – с. 64.
2. Вікова психологія: Навч. посібник / О.В. Скрипченко, Л.В. Долинська, З.В. Огороднійчук та ін. – К.: Просвіта, 2001. – с. 233-259.
3. Вікова та педагогічна психологія: навч. Посіб. / О.В. Скрипченко., Л.В. Волинська, З.В. Огороднійчук та ін. – К.: Просвіта, 2001. – 416 с.
4. Добрі практики юристів для правосуддя в інтересах дитини в Україні: збірник практичних рекомендацій. Громадська організація «МАРТ». Чернівці: ГО «МАРТ», 2021. 130 с.
5. Європейський суд з прав людини, рішення від 16 грудня 1999 «Т. проти Сполученого Королівства», № 24724/94.
6. Європейський суд з прав людини, рішення від 19 червня 2007 «В.С. проти Польщі», № 21508/02.
7. Європейський суд з прав людини, рішення від 2 липня 2002 «С.Н. проти Швеції», № 34209/96.
8. Європейський суд з прав людини, рішення від 22 червня 2021 «Р.Б. проти Естонії», № 22597/16.
9. Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дитини, прийняті Комітетом міністрів Ради Європи 17 листопада 2010 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://rm.coe.int/16804c2188>.
10. Керівні принципи ООН щодо попередження злочинності серед неповнолітніх (Ер-Ріядські керівні принципи) прийняті 14 грудня 1990 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995\\_861](http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_861).
11. Керівні принципи ООН щодо судочинства у питаннях дітей-жертв і дітей-свідків злочинів, прийняті відповідно до Резолюції ЕКОСОП № 2005/20 від 22 липня 2005 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995\\_e54](http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_e54).
12. Керівні принципи щодо дій в інтересах дітей в системі кримінального правосуддя (Віденські керівні принципи), прийняті відповідно до резолюції 1996/13 Економічної і Соціальної Ради від 23 липня 1996. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [https://tengrinews.kz/zakon/mejdunarodnyie\\_organyi\\_i\\_organizatsii/ugolovnoe\\_pravo/id-09700000003/](https://tengrinews.kz/zakon/mejdunarodnyie_organyi_i_organizatsii/ugolovnoe_pravo/id-09700000003/).
13. Козлова А.Г. Алгоритм проведення судово-психологічної експертизи неповнолітніх жертв насилля. Матеріали XIX Міжнародної конференції молодих науковців «Проблеми особистості в сучасній науці: результати та перспективи дослідження» (PPMSRPR), КНУ імені Тараса Шевченка. Факультет психології, 17 березня 2017 року. С. 118-122.
14. Козлова А.Г. Особливості роботи психолога із неповнолітніми жертвами насильства в «зеленій кімнаті». Становлення та розвиток особистості в умовах інформаційної війни: матеріали XI щорічної науково-практичної конференції, м. Київ, 2 березня 2018 р. Київ: Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського, 2018. С. 84-86.
15. Конвенція ООН про права дитини від 20 жовтня 1989 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995\\_021](http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_021).
16. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/475/97-вр>.

17. Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4988-17>.
18. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
19. Методичні рекомендації щодо опитування дітей, що стали свідками та/або жертвами насильства : метод. посіб. / Автори-упоряд.: Д. Пурас, О. Калашник, О. Кочемировська; Т. Цюман; за заг. ред. Т. Цюман – К. : вид-во, 2015.
20. Методичні рекомендації щодо опитування дітей у межах розслідування: Метод. посіб. / Автори-упоряд.: Г. Попов, І. Урумова, Т. Цюман; за заг. ред. Т. Цюман. К.; 2021. – 110 с. – Режим доступу: [https://rescentre.org.ua/images/Uploads/Files/child\\_witness\\_dl/Metod\\_recomendations\\_opytyvanya\\_ditey\\_UKR.pdf](https://rescentre.org.ua/images/Uploads/Files/child_witness_dl/Metod_recomendations_opytyvanya_ditey_UKR.pdf)
21. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995\\_043?find=1&text=%ED%E5%EF%EE%E2#w13](http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043?find=1&text=%ED%E5%EF%EE%E2#w13).
22. Мінімальні стандартні правила ООН щодо відновлення правосуддя стосовно неповнолітніх (Пекінські правила) прийняті 29 листопада 1985 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995\\_211](http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_211).
23. Особливості проведення допиту неповнолітніх, які постраждали від насильства УДК [159.9:351.74] (477) DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2020.2.02> ISSN 1727-1584 (Print), ISSN 2617-2933 (Online). Право і безпека – Право и безопасность – Law and Safety. 2020. № 2 (77).
24. Підготовка працівників структурних підрозділів Національної поліції України у частині забезпечення та захисту прав дітей: ЧАСТИНА 1 навчально-методичний посібник, 2019. – 516 с. Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bit.ly/3bbUKDI>
25. Підготовка працівників структурних підрозділів Національної поліції України у частині забезпечення та захисту прав дітей: ЧАСТИНА 2 навчально-методичний посібник, 2019. – 502 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bit.ly/2ubY68R>
26. Шаповалов В.А. Обоснование комплексного подхода при осуществлении психологической оценки достоверности сообщаемой информации // Актуальні питання теорії та практики використання поліграфа : збірка статей / за заг. ред. В.О. Шаповалова. – К. : Освіта України, 2016. – 170 с. — (Серія: Бібліотека Колегії поліграфологів України).
27. Щепоткіна В.В. Методичні рекомендації для суддів щодо розгляду кримінальних проваджень щодо неповнолітніх / В.В. Щепоткіна, Т.І. Слущька. – Київ, 2017. – 72 с.



